

Betekenis geven aan het Heilige

*Een attributietheoretische analyse van spirituele ervaringen tijdens de Geestelijke
Oefeningen van Ignatius van Loyola*

Naam student: Rob van Uden

Studentnummer: s1129922

Naam begeleider: Dr. I.M.K Bocken

Aantal woorden: 20.449 (exclusief inhoudsopgave, voetnoten en literatuurlijst)

Datum: 30 mei 2025

Scriptie ter verkrijging van de graad “Master of Arts” in de theologie en religiewetenschappen aan de Radboud Universiteit Nijmegen

Verklaring eigen werk

Hierbij verklaar en verzeker ik, Rob van Uden, dat voorliggende eindwerkstuk getiteld “Betekenis geven aan het Heilige: Een attributietheoretische analyse van spirituele ervaringen tijdens de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola”, zelfstandig door mij is opgesteld, dat geen andere bronnen en hulpmiddelen dan die door mij zijn vermeld zijn gebruikt en dat de passages in het werk waarvan de woordelijke inhoud of betekenis uit andere werken – ook elektronische media – is genomen door bronvermelding als ontlening kenbaar gemaakt worden.

Nijmegen, 28 mei 2025

Dankwoord

Allereerst wil ik mijn scriptiebegeleider, dr. Inigo Bocken bedanken voor de vriendelijke, blik, voor de hartelijke, geduldige begeleiding en de waardevolle feedback gedurende het proces.

Daarnaast ben ik mijn vrouw en zoon zeer dankbaar. De manier waarop zij mij de ruimte gaven, met geduld, liefde en zonder ooit druk te leggen, heeft mij gedragen in dit hele proces.

Ook mijn vader wil ik hier noemen. Terwijl hij zijn laatste dagen doormaakt, is het droevig dat hij de afronding van dit werk niet meer zal zien. Maar het is geschreven in de tijd die we nog deelden.

Inhoudsopgave

Verklaring eigen werk.....	ii
Dankwoord.....	iii
Inhoudsopgave	iv
Hoofdstuk 1. Inleiding	1
1.1 Aanleiding en achtergrond	1
1.2 Doelstelling en relevantie.....	3
1.3 Centrale onderzoeksvraag en deelvragen.....	4
1.4 Opbouw van de scriptie.....	6
Hoofdstuk 2. Theoretisch kader.....	8
2.1 Motivatie, zingeving en spirituele ervaring.....	8
2.1.1 Definitie van motivatie in spirituele context.....	8
2.1.2 Spirituele ervaring als sociale en ascriptieve constructie	8
2.1.3 Belichaamde spiritualiteit	10
2.1.4 Spiritualiteit als levenskunst	11
2.1.5 Spirituele praktijken als ‘wegen’ naar transformatie	11
2.1.6 Samenvattende synthese	11
2.2 Attributietheorie: oorsprong, dimensies en emotie	12
2.2.1 Oorsprong van de attributietheorie	12
2.2.2 Kernbegrippen en dimensies.....	13
2.2.3 Emotionele implicaties van attributies.....	13
2.2.4 Kritiek en uitbreiding van de theorie	14
2.2.5 Relevantie voor religieuze/spirituele contexten.....	15
2.3 Attributietheorie toegepast op religie en spiritualiteit.....	17
2.4 De Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola.....	21
2.4.1 Doel en spirituele structuur van de Oefeningen.....	22
2.4.2 Bijbelse hermeneutiek en god-menselijke dialoog	23
2.4.3 Innerlijke ervaring en morele transformatie	24
2.4.4 Psychologische duiding en identiteitstransformatie.....	25
2.4.5 Actualiteit en spirituele openheid	26
2.5 Synthese: Een attributiethoretisch kader voor religieuze ervaring.....	27
Hoofdstuk 3. Methodologie	31

3.1 Onderzoekopzet en methodologische uitgangspunten.....	31
3.2 Onderzoekspopulatie en dataverzameling.....	32
3.3 Thematische analyse en codering.....	33
3.4 Conceptueel kader en rol van attributietheorie	34
Hoofdstuk 4 Resultaten.....	37
4.1 Introductie van de gevonden thema's.....	37
4.2 Resultaten per attributiedimensie	38
4.2.1 Locus van causaliteit.....	38
4.2.2 Stabiliteit van oorzaken.....	39
4.2.3 Controleerbaarheid van oorzaken	40
Hoofdstuk 5 Analyse en interpretatie	43
5.1 Interpretatie van de resultaten per dimensie.....	43
5.1.1 Locus van causaliteit.....	43
5.1.2 Stabiliteit van oorzaken.....	45
5.1.3 Controleerbaarheid van oorzaken	46
5.1.4 Samenvattende interpretatie.....	48
5.2 Vergelijking met bestaande literatuur	49
5.2.1 Locus van causaliteit.....	49
5.2.2 Stabiliteit van oorzaken.....	50
5.2.3 Controleerbaarheid van oorzaken	51
5.2.4 Samenvattende conclusie en koppeling met theorie	52
Reflectie op methodologische positionering.....	54
5.3 Implicaties voor Geestelijke Begeleiding en Spiritualiteitsstudies	55
5.3.1 Inzicht in innerlijke transformatie.....	56
5.3.2 Optimalisatie van geestelijke begeleiding	56
5.3.3 Methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies.....	57
5.3.4 Conclusie.....	58
5.4 Brede Implicaties van Attributie binnen de Geestelijke Oefeningen.....	59
5.4.1 Inzicht in innerlijke transformatie.....	59
5.4.2 Optimalisatie van geestelijke begeleiding	60
5.4.3 Methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies.....	61
5.4.4 Reflectie en aanbevelingen	61
Hoofdstuk 6 beantwoording van de hoofdvraag en reflectie	63

6.1 Beantwoording van de hoofdvraag	63
6.2 Beperkingen van het onderzoek	67
Literatuurlijst.....	69

Hoofdstuk 1. Inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

De belangstelling voor persoonlijke spirituele ervaringen heeft de afgelopen decennia een brede ontwikkeling doorgemaakt. Spirituele praktijken worden niet langer alleen binnen religieuze tradities beoefend, maar ook in seculiere contexten, waarin disciplines als meditatie, mindfulness en ethisch engagement spirituele betekenis krijgen.¹ Deze ontwikkeling toont aan dat spiritualiteit in allerlei vormen voorkomt, zoals ascetische, mystieke, praktische en profetische stijlen. Deze bieden mensen een kader om hun leven zin en richting te geven.² Er is steeds meer aandacht voor spiritualiteit als een integrale transformatie van het dagelijks bestaan, waarin spirituele groei niet beperkt blijft tot bijzondere momenten, maar het hele leven doordringt.³ Spiritualiteit wordt gezien als een dynamische reis van innerlijke verandering, zonder vaste eindfase, waarbij mensen blijven streven naar authenticiteit en verbondenheid.⁴ Onderzoek laat zien dat spiritualiteit positief samenhangt met psychologisch welbevinden en gezondheidsbevorderend gedrag stimuleert.

Binnen deze brede beweging waarin spiritualiteit steeds vaker verbonden wordt met het alledaagse leven, neemt de ignatiaanse spiritualiteit een herkenbare plaats in. De Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola worden in hedendaagse beschouwingen gekarakteriseerd als een voorbeeld van het actief-praktische type spiritualiteit. In deze benadering is het dagelijks leven de primaire plek voor spirituele groei, waar verbondenheid met God wordt gezocht te midden van alledaagse verplichtingen, relaties en activiteiten. De Geestelijke Oefeningen richten zich op het vinden van God 'in alle dingen'. Deze benadering laat zien dat spirituele transformatie verbonden is met concrete levenservaringen.⁵ Daarbij worden de Geestelijke Oefeningen wereldwijd ingezet als instrument voor persoonlijke roepingsonderscheiding, waarbij begeleiders ruimte geven voor een vrije, innerlijk rijp geworden beslissing in plaats van snelle overreding.⁶ Het proces van onderscheiding binnen

¹ Philip Sheldrake, *Spirituality: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2012), 32–33

² Sheldrake, *Spirituality*, 32–34.

³ Sheldrake, *Spirituality*, 62–63.

⁴ Sheldrake, *Spirituality*, 65–66.

⁵ Sheldrake, *Spirituality*, 38–39.

⁶ Mark Rotsaert, “La patience créatrice d’Ignace de Loyola. Accompagner des vocations et laisser l’Esprit à l’œuvre,” *Christus* 271 (2021): 102–104.

de Geestelijke Oefeningen, de kunst om te onderscheiden wat naar God leidt en wat niet⁷, legt een bijzondere nadruk op de ervaring van innerlijke troost en troosteloosheid als wegwijzers voor spirituele oriëntatie.⁸

Hoewel de werking van de Geestelijke Oefeningen vaak spiritueel-praktisch is beschreven, blijft een systematische analyse van hoe deelnemers hun ervaringen psychologisch duiden en betekenis geven relatief schaars. De vraag hoe mensen oorzaken en betekenis toekennen aan deze spirituele ervaringen opent mogelijkheden voor verdere psychologische verdieping. Binnen de psychologie van religie groeit de belangstelling voor de wijze waarop mensen gebeurtenissen interpreteren aan de hand van causale verklaringen. Een belangrijke theorie die hierbij aansluit, is de attributietheorie, ontwikkeld door Bernard Weiner. Deze theorie benadrukt dat mensen gebeurtenissen interpreteren via zowel religieuze als niet-religieuze verklaringssystemen, afhankelijk van hun persoonlijke kenmerken, de aard van de gebeurtenis en de sociale context.⁹

In dit onderzoek is gekozen voor de attributietheorie als analysekader vanwege de gestructureerde manier waarop deze theorie oorzaken verklaart. Weiner stelt dat oorzaken volgens drie fundamentele dimensies worden geclassificeerd: locus van causaliteit (intern of extern), stabiliteit van de oorzaak (stabiel of veranderlijk) en controleerbaarheid (wel of niet beïnvloedbaar).¹⁰ Deze indeling maakt het mogelijk om verschillende vormen van betekenisgeving op een gestructureerde manier te analyseren.¹¹ Deze driedeling helpt om ervaringen in een cognitief raamwerk te plaatsen, waardoor beter zichtbaar wordt hoe mensen betekenis geven aan gebeurtenissen.

Hoewel deze inzichten helpen om religieuze betekenisgeving beter te begrijpen, zijn toepassingen op spirituele oefeningen zoals de Geestelijke Oefeningen nog beperkt.¹² Pogingen om de innerlijke dynamiek van de Geestelijke Oefeningen in psychologische termen te duiden, zoals vanuit een psychoanalytisch perspectief, benadrukken zowel de waarde als de complexiteit van zulke analyses.¹³

⁷ Katherine Marie Dyckman, Mary Garvin, and Elizabeth Liebert, *The Spiritual Exercises Reclaimed: Uncovering Liberating Possibilities for Women* (New York: Paulist Press, 2001), 247–248.

⁸ Rotsaert, “La patience créatrice d’Ignace de Loyola,” 102–104.

⁹ Bernard Spilka, Phillip Shaver, and Lee A. Kirkpatrick, “A General Attribution Theory for the Psychology of Religion,” *Journal for the Scientific Study of Religion* 24, no. 1 (1985): 2–4, <https://doi.org/10.2307/1386272>.

¹⁰ Bernard Weiner, *An Attributional Theory of Motivation and Emotion* (New York: Springer, 1986), 44–50.

¹¹ Weiner, *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*, 43.

¹² Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 15–16.

¹³ William W. Meissner, *Ignatius of Loyola: The Psychology of a Saint* (New Haven: Yale University Press, 1992), 62–66.

Deze ignatiaanse praktijk van onderscheiding, waarin het innerlijk leven nauwkeurig wordt geobserveerd en begeleid, heeft ook belangrijke implicaties voor geestelijke begeleiding. Door mensen te helpen hun innerlijke bewegingen te begrijpen en hier bewust bij stil te staan, draagt de ignatiaanse benadering bij aan een beter inzicht in motivatie, groei en spirituele vrijheid.¹⁴

1.2 Doelstelling en relevantie

De ignatiaanse praktijk van de Geestelijke Oefeningen benadrukt het belang van een vrije, innerlijk gerijpte beslissing bij roepingsonderscheiding, waarbij begeleiders niet overhaasten maar ruimte laten aan het werk van de Geest. In deze benadering wordt onderscheiding gezien als een proces van spirituele rijping, dat tijd, geduld en respect voor de vrijheid van de ander vraagt.¹⁵

Geestelijke begeleiding in ignatiaanse zin richt zich op het stimuleren van innerlijke vrijheid en onderscheiding, zodat mensen beter in staat zijn keuzes te maken en Gods roepstem te herkennen in hun dagelijkse leven.¹⁶

Dit onderzoek beoogt empirisch te verkennen hoe deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen oorzaken en betekenis toekennen aan hun spirituele ervaringen. Daarmee draagt deze praktijk bij aan een dieper verstaan van motivatie, spirituele groei en de dynamiek van innerlijke oriëntatie. Binnen de psychologie van religie is onderkend dat attributies niet willekeurig plaatsvinden, maar beïnvloed worden door persoonlijke verwachtingen, sociale contexten en de aard van de gebeurtenis zelf.¹⁷ Door te onderzoeken welke attributies deelnemers maken, ontstaat er meer inzicht in de psychologische processen achter spirituele groei en innerlijke onderscheiding. Daarnaast richt dit onderzoek zich op de wijze waarop attributiedimensies (locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid) functioneren binnen spirituele betekenisgeving. De attributietheorie gaat ervan uit dat deze dimensies bepalend zijn voor hoe mensen emotioneel en mentaal omgaan met hun ervaringen.¹⁸ Door te analyseren hoe deelnemers spirituele gebeurtenissen intern of extern, veranderlijk of blijvend, en

¹⁴ Rotsaert, "La patience créatrice," 100–101, 106, 108.

¹⁵ Rotsaert, "La patience créatrice," 100, 102–103.

¹⁶ Rotsaert, "La patience créatrice," 100.

¹⁷ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 2–3.

¹⁸ Pete Coffee et al., "Attribution," in *The New Psychology of Sport and Exercise: The Social Identity Approach*, eds. S. Alexander Haslam, Katrien Fransen, and Filip Boen (London: SAGE Publications, 2024), 130–133.

controleerbaar of oncontroleerbaar zien, wordt duidelijker hoe spirituele groei, hoop of ontmoediging vorm krijgt.

Dit onderzoek is wetenschappelijk relevant omdat het de attributietheorie toepast op religieuze en spirituele contexten. Binnen de psychologie van religie is onderkend dat mensen zowel religieuze als seculiere verklaringssystemen gebruiken bij het interpreteren van ervaringen, afhankelijk van persoonlijke kenmerken, sociale context en de aard van de gebeurtenis.¹⁹ Door deze dynamiek toe te passen op spirituele praktijken zoals de Geestelijke Oefeningen, draagt het onderzoek bij aan de verdere ontwikkeling van de attributietheorie voor religieuze ervaringen en betekenissystemen.²⁰

1.3 Centrale onderzoeksvraag en deelvragen

Dit onderzoek heeft tot doel om te verkennen hoe deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola betekenis geven aan hun ervaringen, en in hoeverre deze betekenisgeving begrepen kan worden aan de hand van attributies over oorzaken. Daarbij staat de vraag centraal:

Hoe verklaren deelnemers de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola?

De attributietheorie onderzoekt hoe mensen verklaringen geven voor gebeurtenissen, vooral bij onverwachte, belangrijke of negatieve situaties.²¹ Attributies spelen een rol in hoe mensen emoties ervaren, motivatie opbouwen en verwachtingen bijstellen.²² Oorspronkelijk werd de gedachte ontwikkeld dat mensen intuïtieve oorzaak-gevolgrelaties construeren op basis van dagelijkse waarnemingen.²³ Deze gedachte werd verder uitgewerkt tot een algemeen motivationeel model dat causale attributies classificeert volgens drie kerndimensies: locus (intern of extern), stabiliteit (blijvend of veranderlijk), en controleerbaarheid (wel of niet beïnvloedbaar).²⁴

¹⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 2–3, 9–10, 15.

²⁰ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 15.

²¹ Stewart R. Clegg and James R. Bailey, eds., *International Encyclopedia of Organization Studies* (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2007), s.v. "Attribution Theory," 80–82, <https://doi.org/10.4135/9781412956246.n29>.

²² John H. Harvey and Kathryn S. Galvin, "Clinical Implications of Attribution Theory and Research," *Clinical Psychology Review* 4, no. 1 (1984): 16, [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(84\)90035-7](https://doi.org/10.1016/0272-7358(84)90035-7).

²³ Fritz Heider, *The Psychology of Interpersonal Relations* (New York: Wiley, 1958), 2–5.

²⁴ Bernard Weiner, "The Development of an Attribution-Based Theory of Motivation: A History of Ideas," *Educational Psychologist* 45, no. 1 (2010): 32, <https://doi.org/10.1080/00461520903433596>.

Deze dimensies blijken niet alleen nuttig voor het verklaren van prestatiegedrag, maar ook voor religieuze interpretaties.²⁵ Onderzoek toonde bijvoorbeeld aan dat mensen geneigd zijn om God toe te schrijven als oorzaak bij medische of ernstige gebeurtenissen, vooral wanneer die persoonlijk worden ervaren.²⁶ In dergelijke situaties blijkt dat de context, het type gebeurtenis en de betekenis voor de persoon mede bepalen of een religieuze attributie wordt gedaan.²⁷

De attributiedimensies zijn verder verfijnd tot een theoretisch raamwerk dat motiveert via affectieve responsen (zoals schaamte, schuld of hoop) en verwachtingsverschuivingen, afhankelijk van hoe oorzaken worden geïnterpreteerd. Het verschil tussen stabiele en instabiele, en controleerbare en oncontroleerbare oorzaken helpt te begrijpen hoe mensen hun verwachtingen en motivatie aanpassen na positieve of negatieve ervaringen.²⁸ Deze inzichten maken de attributietheorie geschikt om ervaringen met religieuze praktijken zoals de Geestelijke Oefeningen te analyseren, juist vanwege het persoonlijke en vaak emotioneel geladen karakter van deze spirituele processen.²⁹

Vanuit deze theoretische kaders worden drie deelvragen geformuleerd:

- *Welke oorzaken schrijven deelnemers toe aan hun spirituele ervaringen tijdens de Geestelijke Oefeningen en hoe kunnen deze worden geanalyseerd in termen van locus, stabiliteit en controleerbaarheid, zoals gedefinieerd binnen de attributietheorie?*
- *Welke patronen zijn te herkennen in de manier waarop deelnemers tijdens de interviews hun spirituele ervaringen beschrijven en verklaren?*
- *Wat zeggen de bevindingen over de werking van de Geestelijke Oefeningen als begeleide spirituele praktijk en wat betekenen deze voor verdere geestelijke begeleiding of onderzoek naar religieuze ervaring?*

De bovenstaande deelvragen maken het mogelijk om religieuze ervaringen zowel te beschrijven als systematisch te analyseren in termen van cognitieve processen en motivatie.

Deze benadering sluit aan bij inzichten waarin religieuze of spirituele ervaringen worden begrepen als betekenisconstructies die mensen toekennen aan bepaalde gebeurtenissen of belevingen, waarbij deze door attributie als “bijzonder” worden gemarkeerd. Zo kan een

²⁵ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 15.

²⁶ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 13–14.

²⁷ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 11–14.

²⁸ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 12–14.

²⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 15–16.

ervaring van innerlijke rust, verwondering of verbondenheid een religieuze betekenis krijgen door deze toe te schrijven aan een hogere werkelijkheid of spiritueel agent.³⁰

1.4 Opbouw van de scriptie

Deze scriptie volgt een thematische opbouw waarin spirituele ervaringen tijdens de Geestelijke Oefeningen van Loyola worden onderzocht aan de hand van de attributietheorie. De analyse richt zich op hoe deelnemers betekenis toekennen aan hun ervaring bekeken vanuit de dimensies locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid.

Hoofdstuk 2 bespreekt het theoretisch kader. Het richt zich op twee domeinen: de spirituele inhoud en structuur van de Geestelijke Oefeningen en de attributietheorie als psychologisch verklaringsmodel. Er wordt ingegaan op hoe spirituele ervaringen binnen de oefeningen ontstaan en hoe deze psychologisch kunnen worden geïnterpreteerd.

Hoofdstuk 3 beschrijft de methodologie van het onderzoek. Er is gekozen voor een kwalitatieve benadering, waarbij diepte-interviews zijn afgenomen bij mensen die de Geestelijke Oefeningen hebben gevolgd. De data-analyse gebeurt via thematische analyse, verdeeld over drie fasen: open, axiale en selectieve codering. Tijdens de fase van selectieve codering worden de drie attributiedimensies ingezet als richtinggevend kader om de belangrijkste categorieën en kernconcepten te identificeren en te verbinden.

Hoofdstuk 4 bevat de presentatie van de onderzoeksresultaten. Deze worden gestructureerd weergegeven volgens de drie kernbegrippen van de attributietheorie. Per dimensie worden uitspraken van deelnemers gepresenteerd en geanalyseerd.

Hoofdstuk 5 biedt een interpretatie van de resultaten uit hoofdstuk 4, waarbij de bevindingen worden geanalyseerd aan de hand van de drie attributiedimensies: locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid. Deze dimensies worden gebruikt om inzicht te krijgen in hoe deelnemers hun spirituele ervaringen tijdens de Geestelijke Oefeningen begrijpen en structureren. Daarnaast wordt in dit hoofdstuk een vergelijking gemaakt met bestaande psychologische en spirituele literatuur, en worden de implicaties voor geestelijke begeleiding en spiritualiteitsstudies verder uitgewerkt. Tot slot wordt gereflecteerd op hoe deze inzichten

³⁰ Ann Taves, *Religious Experience Reconsidered: A Building-Block Approach to the Study of Religion and Other Special Things* (Princeton: Princeton University Press, 2009), 39–41, <https://hdl.handle.net/2027/heb30746.0001.00>.

kunnen bijdragen aan een beter begrip van innerlijke transformatie en begeleiding in de praktijk.

Hoofdstuk 6 bevat de conclusies en aanbevelingen. Hierin worden de hoofd- en deelvragen beantwoord, de implicaties voor praktijk en theorie besproken, en suggesties gedaan voor vervolgonderzoek. Ook wordt stilgestaan bij de beperkingen van het onderzoek en de invloed van contextuele factoren op de interpretatie.

Hoofdstuk 2. Theoretisch kader

Dit hoofdstuk brengt de belangrijkste begrippen en theoretische perspectieven samen die nodig zijn om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden. Er is aandacht voor spirituele motivatie en ervaring, voor de attributietheorie als denkkader om betekenisgeving te analyseren, en voor de praktijk van de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola, waarin deze processen concreet samenkomen.

2.1 Motivatie, zingeving en spirituele ervaring

In deze paragraaf wordt het concept van motivatie binnen een spirituele context besproken. De focus ligt op hoe spirituele motivatie zich onderscheidt van alledaagse motivatie, met specifieke aandacht voor morele transformatie en zingeving. Ook wordt onderzocht hoe spirituele ervaringen intern worden beleefd en sociaal en cultureel worden gevormd.

2.1.1 Definitie van motivatie in spirituele context

Motivatie in een spirituele context is niet enkel een innerlijke psychologische toestand of een emotionele opwelling. Het wordt ook gezien als een proces van morele en existentiële transformatie. Een ervaring krijgt pas een spirituele lading wanneer deze leidt tot een wezenlijke verandering in houding of levenswijze en de betrokkene in aanraking brengt met iets dat als goed of eerbiedwaardig wordt ervaren, wat vraagt om een respons.³¹ Spirituele motivatie is daarom intrinsiek normatief: ze roept op tot morele zelfvorming en heroriëntatie van verlangens, gedrag en identiteit.³²

Deze vorm van motivatie komt tot uiting in praktijken die gericht zijn op zelftransformatie, waarin mensen worden gestimuleerd te worden wie ze ten diepste bedoeld zijn te zijn. Het gaat om een geleidelijk proces van morele zuivering en groei, niet zozeer om plotselinge of louter emotionele ervaringen. Spirituele motivatie manifesteert zich zo in een betrokkenheid bij het goede leven, waarin morele integriteit, toewijding en zelfoverstijging centraal staan.

2.1.2 Spirituele ervaring als sociale en ascriptieve constructie

³¹ John Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," in *Spirituality and the Good Life: Philosophical Approaches*, ed. David McPherson (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 21.

³² Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 25.

Spirituele ervaringen hebben geen inherente religieuze status, maar krijgen die betekenis door toeschrijving binnen culturele, sociale en persoonlijke kaders.³³ Deze ascriptieve benadering stelt dat ervaringen pas als spiritueel gelden wanneer ze worden geïnterpreteerd als zodanig, binnen een proces van waardering en duiding.³⁴ In deze visie is een ‘religieuze ervaring’ geen vaststaande categorie, maar het resultaat van processen waarbij mensen bepaalde gebeurtenissen als religieus herkennen en benoemen.³⁵ Het draait om de overgang van een ‘gewone’ ervaring naar een spirituele, mystieke of religieuze ervaring, afhankelijk van de context waarin deze plaatsvindt en de manier waarop deze betekenis krijgt.

Deze benadering maakt het mogelijk om religieuze ervaring te beschouwen als een vorm van algemene menselijke betekenisgeving, in plaats van een unieke categorie die zich zou onttrekken aan wetenschappelijke analyse.³⁶ Het is daarbij belangrijk onderscheid te maken tussen het toeschrijven van oorzaken aan gebeurtenissen en het toekennen van religieuze kwaliteit aan die gebeurtenissen.³⁷ Spirituele betekenis wordt niet gevonden, maar toegekend, en dat proces is sterk sociaal verankerd. Naast het toekennen van religieuze kwaliteit, krijgt spirituele ervaring vaak ook een causale interpretatie: deelnemers schrijven hun ervaring toe aan specifieke innerlijke, goddelijke of situationele oorzaken.³⁸

Spirituele ervaringen krijgen hun specifieke religieuze betekenis pas echt binnen sociale processen van benoeming, erkenning en waardering.³⁹ Wat als religieus wordt beschouwd, is geen kenmerk van de ervaring zelf, maar een gevolg van sociale en culturele toeschrijving.⁴⁰ Een ervaring krijgt de aanduiding ‘religieus’ wanneer mensen binnen een bepaalde context deze als zodanig benoemen en onderscheiden van andere ervaringen.⁴¹ Dit proces is relationeel van aard: ervaringen worden gedeeld, herkend en opgenomen in bredere, vaak groepsgebonden systemen van waarde en betekenis.⁴² Door religieuze ervaringen te zien als "things deemed religious," kunnen ze worden geanalyseerd als elementen binnen grotere sociale structuren, zoals spirituele tradities of religieuze gemeenschappen.

³³ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

³⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 12.

³⁵ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

³⁶ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

³⁷ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 11.

³⁸ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 2–4, 9–10.

³⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

⁴⁰ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 16.

⁴¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

⁴² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 16.

Door onderscheid te maken tussen eenvoudige en samengestelde toeschrijvingen, kan beter worden onderzocht hoe individuele ervaringen worden opgenomen in gedeelde narratieven of praktijken.⁴³ Dit biedt de mogelijkheid om religieuze ervaring te bestuderen als sociaal geconstrueerde en gedeelde betekenisverlening binnen bestaande religieuze kaders.⁴⁴ Het gedeelde karakter hiervan komt bijvoorbeeld tot uiting in rituele praktijken zoals het gezamenlijk zingen van psalmen, waarbij lichamelijke ritme, ademhaling en afstemming op anderen samenkomen in een collectieve beleving.⁴⁵

Niet elke vorm van betekenisgeving kan echter als spiritueel worden gezien. Een ervaring is pas spiritueel wanneer zij meer is dan een innerlijke gebeurtenis en daadwerkelijk bijdraagt aan het leven en de morele ontwikkeling van de persoon.⁴⁶ Spirituele ervaring gaat gepaard met een confrontatie met iets dat als goed, eerbiedwaardig of verheven wordt ervaren, en dat een morele of existentiële respons oproept.⁴⁷ Deze vorm van ervaring heeft een normatief karakter: ze nodigt uit tot verandering, morele betrokkenheid en een heroriëntatie van het zelf.⁴⁸

2.1.3 Belichaamde spiritualiteit

Spirituele ervaring staat niet los van het lichaam, maar is nauw verbonden met lichamelijke praktijken en zintuiglijke betrokkenheid. Rituelen zoals het zingen van psalmen in monastieke tradities vragen om fysieke coördinatie van ademhaling, houding en beweging, en om afstemming op anderen in de groep.⁴⁹ Deze lichamelijke dimensie is geen bijzaak, maar vormt een essentieel onderdeel van spirituele betekenisgeving. De ervaring van muziek bijvoorbeeld raakt iets wat dieper gaat dan reflectie, en draagt bij aan een gevoel van zelftranscendentie.⁵⁰ Spiritualiteit wordt zo beleefd en belichaamd in ritmische, esthetische en affectieve structuren die het hele mens-zijn aanspreken.⁵¹

Dit principe van belichaamde spiritualiteit komt binnen de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola expliciet naar voren in de *compositio loci*. Dit is een meditatieve praktijk waarin de reitruant zich een bijbels tafereel inbeeldt. Ignatius moedigt hierbij aan om de

⁴³ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 9.

⁴⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 12.

⁴⁵ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 22–23.

⁴⁶ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 26.

⁴⁷ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21.

⁴⁸ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 27.

⁴⁹ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 22.

⁵⁰ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 25.

⁵¹ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 23.

plaats zo levendig mogelijk voor te stellen, inclusief de fysieke omgeving, zodat de contemplatie intenser en zintuiglijker wordt.⁵²

2.1.4 Spiritualiteit als levenskunst

Spirituele motivatie richt zich op het vormen van een beter zelf. Het doel van spirituele praxis is de geleidelijke transformatie van karakter, gedrag en verlangens. Deze verandering wordt gezien als een proces waarin iemand zich losmaakt van destructieve neigingen en zich ontwikkelt tot wie hij of zij werkelijk bedoeld is te zijn. Het is een levenslange morele oefening: een zorg voor de ziel die aansluit bij het klassieke ideaal van levenskunst.⁵³

2.1.5 Spirituele praktijken als ‘wegen’ naar transformatie

Spirituele transformatie voltrekt zich binnen gestructureerde praktijken die zijn gericht op herhaling, aandacht en morele verdieping. Voorbeelden hiervan zijn gebed, meditatie, stilte, vasten, het lezen van Schrift en het zingen van psalmen. Deze praktijken zijn bewust ontworpen om invloed uit te oefenen op verschillende lagen van het menselijk bestaan: fysiek, emotioneel, moreel en intellectueel. Ze zijn niet willekeurig, maar vormen een ritmisch en gedeeld pad van spirituele vorming.⁵⁴

2.1.6 Samenvattende synthese

Spiritualiteit is een belichaamde en sociaal verankerde praktijk van morele transformatie, waarin ervaring, praxis en betekenis nauw met elkaar verbonden zijn. Het richt zich op een hervorming van het zelf, ingebed in rituelen en gevoed door zintuiglijke, morele en sociale resonantie.⁵⁵ Wat als spiritueel wordt gezien, blijft niet beperkt tot innerlijke beleving, maar krijgt ook vorm in lichamelijke expressie, sociale interactie en morele betrokkenheid.⁵⁶ Deze benadering overstijgt klassieke tegenstellingen tussen gevoel en rede, lichaam en geest, kunst en religie, en benadrukt het integrale karakter van spirituele groei.⁵⁷

⁵² G. Dalcq, *De compositio loci (plaatsvoorstelling) in de Geestelijke Oefeningen*, Jezuiten in Nederland en Vlaanderen, geraadpleegd op 12 mei 2025, <https://www.jezuiten.org/de-compositio-loci-plaatsvoorstelling-in-de-geestelijke-oefeningen/>; Ignatius van Loyola, *De Geestelijke Oefeningen*, nr. 47–48.

⁵³ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 25.

⁵⁴ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 22.

⁵⁵ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 22.

⁵⁶ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 21.

⁵⁷ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 25.

Het begrip spiritualiteit zoals McPherson het beschrijft vormt het uitgangspunt voor de koppeling met de attributietheorie in paragraaf 2.5. Daar zal het dienen als basis voor het analytisch kader dat in de hoofdstukken 4 en 5 wordt toegepast.

2.2 Attributietheorie: oorsprong, dimensies en emotie

In deze paragraaf wordt de attributietheorie besproken als hulpmiddel om te begrijpen hoe mensen oorzaken en betekenis toeschrijven aan hun ervaringen. De theorie wordt stapsgewijs uitgewerkt, met aandacht voor haar oorsprong, kernbegrippen, emotionele effecten en toepasbaarheid in religieuze en spirituele contexten.

2.2.1 Oorsprong van de attributietheorie

Het zoeken naar oorzaken voor gebeurtenissen en gedragingen is een wezenlijk onderdeel van menselijke betekenisgeving.⁵⁸ Deze behoefte aan verklaring werd in de twintigste eeuw systematisch onderzocht door Fritz Heider, die mensen typeerde als ‘naïeve psychologen’ met een natuurlijke drang om hun omgeving begrijpelijk en beheersbaar te maken.⁵⁹ In de studie van religieuze ervaringen werd dit perspectief verder uitgewerkt, waarbij mensen gebeurtenissen proberen te verklaren door middel van attributie.⁶⁰ Attributionele verklaringen zijn volgens latere modellen, zoals die van Weiner, geen willekeurige uitspraken, maar zijn ingebed in cognitieve schema’s over oorzaak en gevolg.⁶¹ Er wordt een onderscheid gemaakt tussen het verklaren van gebeurtenissen en het toekennen van bijzondere eigenschappen aan ervaringen of objecten.⁶² Deze twee processen zijn sterk verbonden met hoe ervaringen binnen religieuze contexten betekenis krijgen.⁶³

Opvallend is dat de zogenoemde grondlegger van de theorie zich bewust distantieerde van het eigenaarschap ervan. Tijdens een conferentie in Bielefeld zei hij: “Do not attribute attribution theory to me. Many here have contributed.”⁶⁴ Deze uitspraak weerspiegelt de open en ontvankelijke houding van de vroege theorievorming, waarin niet één denkrichting centraal stond, maar een netwerk van samenwerkende denkers met verschillende accenten.

⁵⁸ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

⁵⁹ Clegg and Bailey, *International Encyclopedia*, s.v. “Attribution Theory.”

⁶⁰ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

⁶¹ Clegg and Bailey, *International Encyclopedia*, s.v. “Attribution Theory.”

⁶² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

⁶³ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 9.

⁶⁴ Bernard Weiner, “Reflections on the History of Attribution Theory and Research,” *Social Psychology* 39, no. 3 (2008): 152, <https://doi.org/10.1027/1864-9335.39.3.151>.

Ook binnen de klinische psychologie speelt attributie een centrale rol bij het begrijpen van gedrag. Mensen schrijven bij ingrijpende levensgebeurtenissen oorzaken toe die hun psychisch functioneren mede beïnvloeden. De interactie tussen de attributies van cliënt en hulpverlener is daarbij van belang, omdat beiden hun eigen verklaringspatronen meenemen in het proces.⁶⁵

2.2.2 Kernbegrippen en dimensies

De attributietheorie onderscheidt drie hoofddimensies waarmee mensen oorzaken toeschrijven aan gebeurtenissen: intern versus extern (locus van causaliteit), stabiel versus instabiel (stabiliteit) en controleerbaar versus oncontroleerbaar (controleerbaarheid). Interne attributies verwijzen naar oorzaken binnen de persoon, zoals karakter of aanleg, terwijl externe attributies wijzen op omgevingsfactoren. Stabiliteit geeft aan of een oorzaak als blijvend of veranderlijk wordt gezien.⁶⁶ Deze dimensies helpen te begrijpen hoe mensen situaties interpreteren, daarop reageren en er emotioneel door worden beïnvloed.

Een vaak over het hoofd gezien onderscheid is dat tussen attributies voor gebeurtenissen en voor uitkomsten. Attributies voor gebeurtenissen gaan over alledaagse vragen zoals waarom iemand belt of waarom een trein te laat komt. Attributies voor uitkomsten richten zich vaker op succes of falen, wat doorgaans sterkere emoties en motivatie oproept. Dit onderscheid speelt een belangrijke rol in onderzoek naar bijvoorbeeld hulpeloosheid en prestatiemotivatie.⁶⁷

2.2.3 Emotionele implicaties van attributies

Wanneer mensen negatieve gebeurtenissen toeschrijven aan interne, stabiele en globale oorzaken, kan dit leiden tot gevoelens van hulpeloosheid, een lager zelfbeeld en gebrek aan motivatie. Deze manier van attributie versterkt het gevoel van controleverlies en de verwachting dat toekomstige inspanningen zinloos zullen zijn. Toeschrijvingen aan externe, instabiele of specifieke oorzaken gaan daarentegen minder snel gepaard met gevoelens van neerslachtigheid. De intensiteit van deze emoties wordt bovendien sterker als de persoon de situatie als belangrijk ervaart en denkt dat verandering onmogelijk is.⁶⁸

⁶⁵ Harvey and Galvin, "Clinical Implications of Attribution Theory," 16.

⁶⁶ Harvey and Galvin, "Clinical Implications of Attribution Theory," 23.

⁶⁷ Weiner, "Reflections on the History of Attribution Theory and Research," 154.

⁶⁸ Harvey and Galvin, "Clinical Implications of Attribution Theory and Research," 23–24.

2.2.4 Kritiek en uitbreiding van de theorie

De klassieke opvatting dat religieuze ervaring een uniek en losstaand fenomeen is, wordt bekritiseerd omdat dit onvoldoende recht doet aan bredere sociale, biologische en taalkundige invloeden.⁶⁹ In plaats van religieuze ervaring als een vaststaande eenheid te zien, wordt voorgesteld om te onderzoeken hoe sommige ervaringen religieuze betekenis krijgen.⁷⁰

Zoals Taves benadrukt, is er een belangrijk verschil tussen het toeschrijven van oorzaken aan gebeurtenissen en het toekennen van bijzondere kwaliteiten aan ervaringen of objecten.⁷¹ Dit onderscheid maakt duidelijk hoe sommige ervaringen of objecten als bijzonder worden gezien, terwijl andere dat niet zijn, en hoe die toekenning soms onbewust plaatsvindt.⁷²

Attributies kunnen zich ontwikkelen tot automatische denkpatronen of stijlen, waarbij mensen consequent dezelfde soort verklaringen geven, ongeacht de feitelijke situatie.⁷³ Dit roept vragen op over hoe bewust mensen betekenis geven en hoe breed de attributietheorie toepasbaar is buiten gecontroleerde omstandigheden.

Religieuze betekenis ontstaat bovendien niet los van de omgeving, maar binnen bredere processen waarin eenvoudige vormen van betekenisgeving worden opgenomen in complexere gehelen, zoals spirituele tradities en religieuze gemeenschappen.⁷⁴

Een ander vaak over het hoofd gezien aspect is het verschil tussen oorzaken en redenen. Oorzaken zijn meestal mechanisch van aard, zoals een gebrek aan capaciteit dat tot falen leidt. Redenen zijn juist intentioneel en doelgericht, zoals het kiezen van een film vanwege de voorkeur voor mysteries. In het dagelijks taalgebruik lopen deze begrippen vaak door elkaar, maar theoretisch gezien is het onderscheid van belang, vooral in religieuze contexten waar intentie en betekenis centraal staan.⁷⁵

Hoewel de attributietheorie breed is toegepast, blijft de empirische validatie in klinische settings beperkt. Verschillende studies wijzen op meetproblemen bij attributiestijlen, vooral als het gaat om het daadwerkelijk waarnemen van controleverlies. Daarnaast blijkt dat mensen soms juist actiever worden na controleverlies, wat haaks staat op de voorspellingen

⁶⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 15.

⁷⁰ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 9.

⁷¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

⁷² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 12.

⁷³ Clegg and Bailey, *International Encyclopedia*, s.v. "Attribution Theory."

⁷⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 13.

⁷⁵ Weiner, "Reflections on the History of Attribution Theory and Research," 155.

van modellen over hulpeloosheid. Ook de generaliseerbaarheid van onderzoeksresultaten uit studentpopulaties naar klinische doelgroepen is niet altijd zeker.⁷⁶

In recente theoretische werken is voorgesteld om de attributietheorie formeler te kaderen binnen religieuze contexten. Dit model gaat uit van drie basisbehoeften: de behoefte aan betekenis, aan controle en aan zelfwaardering. Deze motieven bepalen wanneer mensen op zoek gaan naar verklaringen en welk type verklaring ze kiezen. Attributies die cognitieve samenhang versterken, de verwachting op positieve uitkomsten vergroten of het zelfbeeld beschermen, krijgen dan de voorkeur. Op deze manier ontstaat een geïntegreerde theorie waarin zowel persoonlijke kenmerken als de sociale context een rol spelen in religieuze attributies.⁷⁷

Daarnaast is er reden om de status van de attributietheorie zelf kritisch te bekijken. In plaats van één samenhangend geheel betreft het eigenlijk een verzameling van verwante benaderingen die op verschillende gebieden zijn toegepast.⁷⁸ Deze variatie heeft geleid tot flexibiliteit en duurzaamheid, maar maakt het ook lastig om te spreken van één eenduidig theoretisch kader.

Zoals Spilka, Shaver en Kirkpatrick opmerken, hangen religieuze attributies vaak samen met bredere systemen van betekenis, controle en zelfwaardering, die hun uitdrukking vinden in religieuze beleving.⁷⁹

2.2.5 Relevantie voor religieuze/spirituele contexten

Religieuze betekenisgeving ontstaat wanneer aan ervaringen achteraf een religieuze duiding wordt toegekend. Ervaringen zijn niet vanzelf religieus; ze worden als zodanig geïnterpreteerd binnen bredere processen van betekenisverlening. Persoonlijke ervaringen worden daarbij opgenomen in spirituele en religieuze kaders, waarin ze verbonden raken met grotere structuren van overtuigingen, rituelen en praktijken.⁸⁰

Inzichten uit de organisatiewetenschappen laten zien dat religieuze betekenisgeving, net als organisatorische attributies, beïnvloed kan worden door factoren zoals zelfbescherming, groepsloyaliteit of de neiging om anderen intenties toe te schrijven.⁸¹

⁷⁶ Harvey and Galvin, "Clinical Implications of Attribution Theory and Research," 27–28.

⁷⁷ Spilka, Shaver en Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 3-4.

⁷⁸ Weiner, "Reflections on the History of Attribution Theory and Research," 154, 156.

⁷⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11.

⁸⁰ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8–9.

⁸¹ Clegg and Bailey, *International Encyclopedia*, s.v. "Attribution Theory."

Zoals Proudfoot en Shaver uiteenzetten, helpt de attributietheorie te begrijpen hoe zulke religieuze betekenissen tot stand komen, omdat deze theorie zich richt op hoe mensen zelf hun ervaringen interpreteren.⁸² Deze interpretatie is afhankelijk van de context en de symbolen die beschikbaar zijn tijdens de ervaring.⁸³ In religieuze settings worden gevoelens van opwinding of verwarring vaak geïnterpreteerd binnen bestaande doctrinaire kaders. Deze kaders bieden verklaringen voor lichamelijke of emotionele gewaarwordingen die anders moeilijk te duiden zouden zijn.⁸⁴

Een ervaring krijgt een religieuze betekenis wanneer iemand deze in verband brengt met een religieus symboolsysteem. Zo kan bijvoorbeeld een snelle hartslag worden toegeschreven aan goddelijke aanwezigheid in plaats van aan stress of ziekte.⁸⁵ De manier waarop mensen deze ervaringen interpreteren, blijkt doorslaggevend.⁸⁶ Wat aanvankelijk als verwarrend of beangstigend werd ervaren, kan door religieuze taal en beelden juist een positieve betekenis krijgen.⁸⁷

De omgeving waarin een ervaring plaatsvindt, speelt hierbij een grote rol. Experimenteel onderzoek laat zien dat dezelfde fysiologische prikkel (zoals door psilocybine) eerder als religieus wordt ervaren als deze plaatsvindt in een religieuze context.⁸⁸ Wanneer iemand echter afwijzend staat tegenover religieuze interpretaties, kan dezelfde ervaring als niet-religieus worden beoordeeld.⁸⁹ Dit wijst erop dat religieuze betekenisgeving niet voortkomt uit de ervaring zelf, maar uit de interpretatie die eraan gegeven wordt.⁹⁰

Religieuze systemen bieden hierbij een manier om ervaringen te duiden, waarin toevallige of chaotische gebeurtenissen worden opgenomen in een zinvol geheel.⁹¹ Deze systemen moedigen mensen aan om verantwoordelijkheid voor gebeurtenissen toe te schrijven aan externe krachten of hogere machten. Hierdoor kunnen alledaagse spanningen of tegenslagen betekenis krijgen, wat het gevoel van controleverlies of schuld kan verzachten.⁹²

⁸² Wayne Proudfoot and Phillip R. Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," *Journal for the Scientific Study of Religion* 14, no. 4 (1975): 322, <https://doi.org/10.2307/1384404>.

⁸³ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 323.

⁸⁴ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 324.

⁸⁵ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 324.

⁸⁶ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 323.

⁸⁷ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 327.

⁸⁸ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 325.

⁸⁹ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 327.

⁹⁰ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 328.

⁹¹ Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 328.

⁹² Proudfoot and Shaver, "Attribution Theory and the Psychology of Religion," 329.

Daarnaast bevatten religieuze systemen mechanismen om invloed uit te oefenen op uitkomsten (zoals gebed en rituelen), maar ook manieren om controleverlies te verdragen (zoals vertrouwen op Gods voorzienigheid).⁹³ In beide gevallen kunnen religieuze attributies bijdragen aan een gevoel van voorspelbaarheid en houvast.⁹⁴ Ook het zelfbeeld kan hierdoor worden versterkt, bijvoorbeeld door het geloof dat men door God wordt bemind of gekozen, of door sociale erkenning binnen een religieuze gemeenschap.⁹⁵ Zulke attributies komen vooral naar voren in contexten die deze betekenisaders activeren, zoals kerkdiensten of gesprekken met andere gelovigen.⁹⁶

De kans dat iemand een religieuze in plaats van een niet-religieuze verklaring geeft, hangt af van persoonskenmerken (zoals religiositeit of Godbeeld), de situatie waarin iemand zich bevindt, en de aard van de gebeurtenis zelf.⁹⁷

In deze context is de attributietheorie ook relevant voor spirituele begeleiding, waar religieuze ervaringen actief worden geïnterpreteerd en begeleid. In trajecten zoals de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola, waar ervaring en duiding centraal staan, helpt de attributietheorie om te begrijpen hoe deelnemers oorzaken, betekenissen en morele implicaties aan hun ervaringen toeschrijven. Deze interpretaties zijn niet neutraal, maar worden gevormd binnen kaders die richting geven aan innerlijke verandering. Dat maakt attributietheorie tot een waardevol instrument om spirituele vorming te analyseren, zoals verder zal worden uitgewerkt in hoofdstuk 4 en 5.

In dit onderzoek worden de dimensies van de attributietheorie gebruikt om de interpretaties van deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen te analyseren. Hierbij ligt de focus op hoe zij hun ervaringen plaatsen in termen van interne of externe oorzaken, blijvende of tijdelijke factoren, en de mate van controleerbaarheid of overgave.

2.3 Attributietheorie toegepast op religie en spiritualiteit

Bij religieuze of spirituele ervaringen kiezen mensen niet willekeurig een verklaring, maar maken zij gebruik van verschillende betekenisystemen die op dat moment beschikbaar zijn.⁹⁸ Dit keuzep proces ontstaat door een wisselwerking tussen persoonlijke kenmerken,

⁹³ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 4.

⁹⁴ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 6.

⁹⁵ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 7.

⁹⁶ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 8.

⁹⁷ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 8.

⁹⁸ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11.

sociale omgeving, het soort gebeurtenis en de context waarin deze plaatsvindt.⁹⁹ Deze toeschrijvingen kunnen worden geanalyseerd aan de hand van de drie kernbegrippen van de attributietheorie: locus, stabiliteit en controleerbaarheid.¹⁰⁰ ***

Een belangrijke factor hierbij is de predispositie van de persoon. Dit verwijst naar de mate waarin religieuze of naturalistische verklaringssystemen toegankelijk zijn op basis van opvoeding, taalgebruik en eerdere ervaringen.¹⁰¹ Iemands religieuze achtergrond en bekendheid met religieuze taal hebben invloed op de manier waarop gebeurtenissen worden geïnterpreteerd. Ook het beeld dat iemand van God heeft, speelt hierbij een rol; sommigen zien God als liefdevol en genadig, anderen als streng of afwezig. Deze beelden hangen vaak samen met het zelfbeeld en de persoonlijke geschiedenis.

De keuze voor een religieuze verklaring hangt ook samen met het geloof in de effectiviteit van religieuze of niet-religieuze middelen om gebeurtenissen te beïnvloeden. Als iemand zich machteloos voelt om een situatie te controleren, neemt de kans toe dat een religieuze verklaring wordt gekozen. Ook de vraag of religieuze of seculiere interpretaties bijdragen aan een positief zelfbeeld speelt mee. Een gevoel van geliefd zijn of morele goedheid kan bijvoorbeeld de neiging versterken om religieuze verklaringen te kiezen.¹⁰²

Niet alleen persoonlijke kenmerken, maar ook de sociale omgeving beïnvloedt dit keuzeprocess.¹⁰³ Mensen zijn eerder geneigd om een religieuze verklaring te kiezen als ze zich in een religieuze setting bevinden of omringd zijn door religieuze symboliek. Zelfs in seculiere omgevingen kunnen religieuze symbolen tijdelijk religieuze interpretaties oproepen.¹⁰⁴ Sociale verwachtingen spelen hier ook een rol: wanneer religieuze interpretaties gewaardeerd worden, neemt de kans toe dat mensen die overnemen.

De aard van de gebeurtenis zelf is ook van invloed. Wanneer ervaringen moeilijk te plaatsen zijn binnen bestaande referentiekaders, worden ze eerder religieus geïnterpreteerd. Dit gebeurt bijvoorbeeld bij medische gebeurtenissen waarbij iemand weinig kennis heeft van natuurlijke oorzaken.¹⁰⁵ In zulke gevallen biedt een religieuze verklaring een alternatief kader dat betekenis en controle kan herstellen.¹⁰⁶

⁹⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 9.

¹⁰⁰ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 13-14.

¹⁰¹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 9.

¹⁰² Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 10.

¹⁰³ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11.

¹⁰⁴ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 12.

¹⁰⁵ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 13.

¹⁰⁶ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 14.

De ervaring zelf is niet per se religieus, maar wordt dat pas binnen een kader van betekenisgeving. Het vraagt daarom om een onderscheid tussen de ervaring zelf en de betekenis die eraan wordt toegekend: het gaat om gebeurtenissen die als religieus worden beschouwd, niet om een op zichzelf staande categorie ‘religieuze ervaring’.¹⁰⁷ Deze betekenisgeving wordt gestuurd door attributieprocessen, waarbij mensen eigenschappen zoals heiligheid, mystiek of spiritualiteit aan een ervaring toeschrijven.¹⁰⁸

Individuele ervaringen die als bijzonder worden beschouwd, kunnen als ‘eenvoudige toeschrijvingen’ functioneren. Deze kunnen vervolgens worden opgenomen in bredere systemen van geloof en praktijk, zogenoemde ‘samengestelde formaties’.¹⁰⁹

Wanneer gebeurtenissen positieve gevolgen hebben, kunnen religieuze verklaringen het gevoel versterken dat iemand geliefd of uitverkoren is. In negatieve situaties vermijden mensen soms juist religieuze toeschrijvingen om hun zelfbeeld te beschermen.¹¹⁰

Sommige religieuze attributies gaan verder dan alleen het verklaren van gebeurtenissen; ze dragen ook bij aan de vorming van een nieuw zelfbeeld en waardenstelsel. In zulke gevallen fungeert de religieuze verklaring als een scharnierpunt voor morele en psychologische verandering: het herschikt eerdere idealen en geeft richting aan innerlijke groei.¹¹¹

Ook de context waarin een gebeurtenis plaatsvindt, speelt een rol. Een religieuze setting maakt religieuze interpretaties waarschijnlijker. De situatie beïnvloedt bovendien hoe geloofwaardig religieuze verklaringen lijken en of ze helpen om controle of zelfwaardering te herstellen.¹¹²

Deze factoren – predispositie, persoonlijke en sociale context, type gebeurtenis en gebeurteniscontext – vormen samen het raamwerk waarbinnen verklaringen worden toegeschreven aan religieuze of niet-religieuze oorzaken.¹¹³

Sommige auteurs zien religieuze ervaringen als uniek of inherent heilig.¹¹⁴ Dit sluit aan bij het zogeheten sui generis-model, dat ervan uitgaat dat bepaalde ervaringen of objecten op

¹⁰⁷ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

¹⁰⁸ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 9.

¹⁰⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 10.

¹¹⁰ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 14.

¹¹¹ Meissner, *Ignatius of Loyola*, 89.

¹¹² Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 14-15.

¹¹³ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 16.

¹¹⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 17.

zichzelf religieus zijn.¹¹⁵ Deze benadering stelt dat religieuze ervaringen onvergelijkbaar zijn en alleen binnen religieuze kaders begrepen kunnen worden.¹¹⁶

Daar tegenover staat de ascriptieve benadering. Deze visie stelt dat religieuze betekenis niet inherent is, maar wordt toegekend binnen processen van betekenisgeving. In deze benadering zijn 'religieuze ervaringen' ervaringen die als religieus worden beschouwd en benoemd, zonder dat ze op zichzelf al die kwaliteit bezitten.¹¹⁷

Deze ascriptieve visie ziet religie als een manier van betekenisgeven aan 'speciale dingen': gebeurtenissen, gevoelens of objecten die een bijzondere status krijgen.¹¹⁸ Dit kan gaan om idealisering (bijvoorbeeld 'het Goede' of 'het Ware'), maar ook om het ervaren van het mysterieuze of het buitengewone.¹¹⁹ De ervaring hoeft op zichzelf niet religieus te zijn, maar krijgt die betekenis wanneer zij wordt geplaatst in een kader van onderscheid en waardering.¹²⁰ Deze benadering maakt het mogelijk om religieuze en niet-religieuze interpretaties naast elkaar te zetten en inzicht te krijgen in hoe bepaalde ervaringen als religieus worden herkend of benoemd.¹²¹

Binnen deze ascriptieve benadering kunnen religieuze praktijken worden gezien als zogenoemde samengestelde formaties: structuren waarin zowel een doel als een reeks praktijken als 'speciaal' worden beschouwd.¹²² Deze paden verbinden bijzondere ervaringen met gedeelde overtuigingen en rituelen. Het geheel functioneert als een gesloten systeem, waarin de ervaring zelf mede wordt gevormd door het doel van de praktijk.¹²³

De Geestelijke Oefeningen van Ignatius kunnen in dit licht worden begrepen als zo'n speciaal pad. Het is een traject waarin deelnemers worden begeleid naar een doel dat spiritueel of transformerend van aard is. De ervaring wordt daarbij mede gelegitimeerd door de structuur van de oefenpraktijk zelf.¹²⁴ Vanuit attributietheoretisch perspectief wordt zo zichtbaar dat ervaringen binnen zo'n pad niet alleen subjectief zijn, maar ook ingebed in een collectief betekenisstelsel. Dit stelsel geeft richting aan interpretatie, verwachting en validatie.¹²⁵

¹¹⁵ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 20.

¹¹⁶ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 33.

¹¹⁷ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 17.

¹¹⁸ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 27.

¹¹⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 36.

¹²⁰ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 25.

¹²¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 19.

¹²² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 54.

¹²³ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 52.

¹²⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 47.

¹²⁵ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 55.

In zulke paden van religieuze vorming speelt vrijheid ook een belangrijke rol. Deze vrijheid is niet beperkt tot afzonderlijke keuzemomenten, maar doordringt het hele spirituele ontwikkelingsproces. Vrijheid wordt daarbij opgevat als een psychologische en spirituele werkelijkheid: het vermogen om zelfstandig positie te bepalen in relatie tot het goddelijke.¹²⁶ Dit proces veronderstelt een geleidelijke groei in innerlijke autonomie en morele oriëntatie. Religieuze toeschrijving fungeert hierin als antwoord op het onverklaarde en tegelijkertijd als een daad van zelfbepaling, afgestemd op een hoger waarde- en betekenissysteem.¹²⁷

In dit proces heeft de Bijbel een dubbele rol: als toetssteen én als bron van religieuze ervaring. Door gebedvolle omgang met de Schrift, zoals bij de Ignatiaanse contemplatie, wordt de gelovige existentiëel opgenomen in de heilsgeschiedenis. Hij leert zijn eigen ervaringen te begrijpen als onderdeel van een goddelijke dialoog.¹²⁸

Dit geldt ook voor ongewone of spontane ervaringen die zich buiten de bewuste intentie van de persoon voordoen, zoals dromen of plotselinge stemmingsveranderingen. Juist doordat deze niet gepland of rationeel verklaard zijn, bieden ze vruchtbare grond voor religieuze toeschrijvingen. De religieuze interpretatie ontstaat dan vaak achteraf, wanneer men probeert betekenis te geven aan het onverwachte.¹²⁹

Deze attributietheoretische benadering maakt zichtbaar dat religieuze betekenisgeving zowel cognitief als sociaal gestuurd is. Tegelijkertijd raakt het diep verweven met processen van morele oriëntatie, zelfinterpretatie en spirituele groei. In de volgende paragrafen (2.4–2.5) wordt dit raamwerk toegepast op de praktijk van de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola, waar religieuze ervaring en interpretatie centraal staan in een begeleid traject van transformatie. Zo vormt de attributietheorie een waardevol analytisch instrument om te begrijpen hoe spirituele begeleiding betekenis construeert, legitimeert en internaliseert.

2.4 De Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola

De Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola worden in dit kader besproken omdat ze niet alleen het onderzoeksveld afbakenen, maar ook zelf de vorm en inhoud leveren van de processen die in dit onderzoek centraal staan. Een toelichting op deze praktijk is nodig om de empirische analyses in de volgende hoofdstukken goed te kunnen interpreteren.

¹²⁶ Meissner, *Ignatius of Loyola*, 79.

¹²⁷ Meissner, *Ignatius of Loyola*, 85.

¹²⁸ D. M. Stanley, *Scripture as a Normative Guide to Religious Experience* (New York: Paulist Press, 1966), 7.

¹²⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 64.

2.4.1 Doel en spirituele structuur van de Oefeningen

De Geestelijke Oefeningen zijn opgebouwd uit imaginatieve reflecties, meditaties en contemplatieve activiteiten. Ze worden vormgegeven als een retraite van vier weken, hoewel deze indeling vooral symbolisch is. De vier weken verwijzen naar vier spirituele fasen: overweging van zonde en Gods liefde; navolging van Christus in zijn publieke leven; contemplatie van zijn lijden; en meditatie op de verrijzenis en de concrete navolging van Christus.¹³⁰ Het doel is om bij de deelnemer een innerlijke openheid voor God en Zijn werking in het leven te ontwikkelen.¹³¹ Dit vraagt om bewustwording van passies, gehechtheden en motieven, en het loslaten van alles wat de relatie met God belemmert.¹³² Deze innerlijke openheid wordt in de ignatiaanse traditie begrepen als een actieve bereidheid om samen te werken met de goddelijke genade. In de klassieke theologie wordt dit aangeduid met de term *cooperatio*. Thomas van Aquino omschrijft dit als een tweefasige samenwerking: God bewerkt eerst het willen in de mens (*gratia operans*), en zodra de mens daarmee instemt, werkt God mee aan het daadwerkelijke handelen (*gratia cooperans*).¹³³ In deze opvatting veronderstellen menselijke vrijheid en goddelijke werking elkaar wederzijds.

De Oefeningen kunnen worden begrepen als een "composite ascriptive formation", waarin eenvoudige spirituele ervaringen worden opgenomen in een groter geheel van praktijken en overtuigingen.¹³⁴ Zoals Cowan stelt, is de beweging van de Oefeningen sterk gericht op ervaring: niet de tekst zelf staat centraal, maar de geleidelijke doorgang door herkenbare fasen van geestelijke groei. Het gebedspunt *id quod volo* fungeert daarbij als leidraad voor het hele innerlijke proces. De retraitant leert te verlangen naar en te bidden om de specifieke genade die past bij elke fase. Er ontstaat een dynamiek waarin de innerlijke weg bepalend is voor het verloop van de retraite, niet een vaste volgorde van teksten.¹³⁵

Deze ervaringsgerichte benadering begint al in de voorbereidingstijd. De retraitant wordt uitgenodigd tot een houding van ontvankelijkheid door middel van stille aandacht voor de zintuigen. Door bewust te kijken, luisteren, ruiken en proeven, wordt een innerlijke houding

¹³⁰ "What Are the Spiritual Exercises?" *IgnatianSpirituality.com*, accessed April 30, 2025, <https://www.ignatianspirituality.com/what-are-the-spiritual-exercises/>.

¹³¹ Karen Stohr, "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship," in *Spirituality and the Good Life: Philosophical Approaches*, ed. David McPherson (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 165.

¹³² Stohr, "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship," 166.

¹³³ Thomas van Aquino, *Summa Theologiae*, Ia-IIae, q. 111, a. 2, *corpus*.

¹³⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 9.

¹³⁵ Marian Cowan en John Carroll Futrell, *Companions in Grace: A Handbook for Directors of the Spiritual Exercises of St. Ignatius of Loyola* (Kansas City, MO: Sheed & Ward, 1993), 5.

van openheid en dankbaarheid ontwikkeld. Dit helpt om de retraite te zien als een proces van afstemming op Gods aanwezigheid, niet als een vastomlijnde taak.¹³⁶

Deze grondhouding is verankerd in het *Principium et Fundamentum*, dat het geheel van de Oefeningen draagt. Dit geloofsvisioen stelt dat alles in het leven — schepping, tijd en keuzes — een dynamische beweging is van goddelijke liefde. De mens wordt uitgenodigd zich radicaal te oriënteren op God.¹³⁷

2.4.2 Bijbelse hermeneutiek en god-menselijke dialoog

De Geestelijke Oefeningen zijn gebaseerd op een benadering van de Schrift als een levende dialoog tussen God en mens. De Bijbel wordt niet gezien als een statisch verslag van geloofswaarheden, maar als een woord dat tegelijk goddelijk en menselijk is, waarin Gods zelfopenbaring en de menselijke reactie met elkaar verweven zijn.¹³⁸ De Schrift is in deze visie niet alleen een bron voor geloof, maar ook een vormende kracht voor religieuze ervaring in het heden.¹³⁹

Binnen de Oefeningen komt dit tot uiting in contemplatieve gebedsvormen, waarbij de reitraitant wordt uitgenodigd zich met verbeelding en gevoel in te leven in bijbelse scènes.¹⁴⁰ Door specifieke gebedstechnieken, zoals het zich voorstellen van de plaats (*compositio loci*) en het gebruiken van de zintuigen (*applicatio sensuum*), wordt de reitraitant niet alleen intellectueel aangesproken, maar ook existentieel betrokken.¹⁴¹

Op deze manier leert hij zich te herkennen als deelnemer aan de heilsgeschiedenis. Niet als toeschouwer, maar als iemand die in het hier en nu wordt aangesproken.¹⁴² Dit wordt ondersteund door de bijzondere grammaticale structuur van de Geestelijke Oefeningen, waarin de eerste persoon enkelvoud ('ik') centraal staat.¹⁴³ Deze 'ik'-vorm is meestal niet die van de auteur of verteller, maar een stem die de reitraitant zelf overneemt.¹⁴⁴

¹³⁶ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 24–25.

¹³⁷ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 25.

¹³⁸ David Michael Stanley, *A Modern Scriptural Approach to the Spiritual Exercises* (Chicago: Institute of Jesuit Sources, 1967), 3.

¹³⁹ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 7.

¹⁴⁰ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 11.

¹⁴¹ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 9.

¹⁴² Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 11.

¹⁴³ Moïsa Leleu, "The 'I' of the Spiritual Exercises or the Grammar of the Singular in Ignatius of Loyola," *Nouvelle Revue Théologique* 144, no. 4 (2022): 641, <https://doi.org/10.3917/nrt.444.0641>.

¹⁴⁴ Leleu, "The 'I' of the Spiritual Exercises," 642.

Ignatius stelt daarnaast een ‘je’-vorm beschikbaar die de reitraitant uitnodigt om de tekst persoonlijk toe te eigenen. Dit gebruik van het ‘ik’ heeft zowel een begeleidende als een reflectieve functie: het geeft richting aan het oefentraject, maar laat ook ruimte voor persoonlijke verwerking en morele keuzes.¹⁴⁵ Zoals Leleu laat zien, weerspiegelt deze grammaticale structuur een bredere interpretatie: de Schrift roept de reitraitant op tot navolging en tot actieve deelname aan een god-menselijke dialoog.¹⁴⁶

Deze benadering is gebaseerd op de overtuiging dat de Schrift niet alleen religieuze ervaring oproept, maar ook richting geeft en toetst. In de spirituele lezing van de Schrift, zoals in *lectio divina*, krijgt de reitraitant de kans om diep geraakt te worden en tot bekering te komen.¹⁴⁷ Tegelijkertijd fungeert de Schrift als maatstaf voor de echtheid en richting van die ervaring.¹⁴⁸ Juist omdat de Bijbel zowel Gods spreken als menselijke antwoorden bevat, biedt zij een betrouwbaar referentiepunt voor spirituele groei.¹⁴⁹

Binnen de Geestelijke Oefeningen komt dit tot uiting in een houding van openheid, onderscheiding en gehoorzaamheid aan wat zich aandient als het spreken van God, in en door de Schrift. De ‘ik’-vorm in de Oefeningen is dan ook niet zelfgenoegzaam, maar verwijst altijd naar een ‘Gij’ — naar een Ander die spreekt en een antwoord uitlokt.¹⁵⁰

2.4.3 Innerlijke ervaring en morele transformatie

Een centraal inzicht in de Ignatiaanse spiritualiteit is dat het menselijk leven wordt gekenmerkt door perioden van desolatie en troost. Desolatie is een gevoel van isolement of verwijdering van God, terwijl troost juist gepaard gaat met het ervaren van Gods nabijheid en liefdevolle aanwezigheid. De Oefeningen moedigen introspectie en bewustwording van de innerlijke gesteldheid aan, met speciale aandacht voor gebed, activiteiten en gedachten die leiden tot desolatie of troost. Iedereen maakt deze fasen mee; de Oefeningen helpen om bronnen van troost te herkennen en te koesteren, maar bieden geen eenvoudige oplossing voor lijden.¹⁵¹

¹⁴⁵ Leleu, “The ‘I’ of the Spiritual Exercises,” 644.

¹⁴⁶ Leleu, “The ‘I’ of the Spiritual Exercises,” 658.

¹⁴⁷ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 7.

¹⁴⁸ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 17.

¹⁴⁹ Stanley, *A Modern Scriptural Approach*, 3, 9.

¹⁵⁰ Leleu, “The ‘I’ of the Spiritual Exercises,” 657.

¹⁵¹ Stohr, “Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship,” 167.

Binnen de interpretatie van Taves worden deze innerlijke processen gezien als ervaringen “waaraan religieuze betekenis wordt toegekend” door middel van een proces van “ascription”.¹⁵²

De Oefeningen richten zich op spirituele vrijheid, gedefinieerd als het vermogen om in alle omstandigheden voor God te kiezen en het eigen leven af te stemmen op Zijn roeping in het hier en nu.¹⁵³ Deze vrijheid komt niet vanzelf, maar vraagt oefening in openheid en overgave, die zich uitstrekt tot de meest persoonlijke keuzes en verlangens.¹⁵⁴ Het streven naar *indifferentie* is daarbij geen neutrale toestand, maar een actieve innerlijke beweging waarin verlangens worden geordend op wat echt tot God leidt. Dit vereist een bereidheid om gewoontes, voorkeuren of zekerheden los te laten en zich open te stellen voor de onverwachte werking van de Geest.¹⁵⁵

Tegelijkertijd is spirituele ervaring binnen de Oefeningen nooit slechts een psychologisch moment, maar draagt zij een moreel-transformatief karakter.¹⁵⁶ De reitraitant wordt geconfronteerd met iets wat als goed, waardevol en richtinggevend wordt ervaren. Spirituele ervaring krijgt betekenis doordat zij appelleert aan het geweten en uitnodigt tot innerlijke verandering.¹⁵⁷

Dit morele appel voltrekt zich niet alleen innerlijk, maar ook in relaties en rituelen. In de praktijk van de Oefeningen krijgt morele onderscheiding vorm in gesprekken, stilte, gebed en herhaling.¹⁵⁸ Zo wordt de innerlijke ervaring verweven met een gedeeld proces van geestelijke onderscheiding, dat zowel individueel als in gemeenschap transformerend werkt.

2.4.4 Psychologische duiding en identiteitstransformatie

De Oefeningen worden begeleid door een geestelijk begeleider, die als metgezel optreedt en zich richt op de behoeften en verlangens van de reitraitant. Deze relatie volgt geen vaste procedure, maar is afgestemd op de persoonlijke geestelijke groei van de deelnemer.¹⁵⁹ De begeleider helpt signalen van desolatie te herkennen, zelfs als de deelnemer die zelf moeilijk

¹⁵² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 8.

¹⁵³ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 10.

¹⁵⁴ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 7.

¹⁵⁵ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 27–28.

¹⁵⁶ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 21.

¹⁵⁷ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 27.

¹⁵⁸ Pierre-Antoine Fabre, “The Writings of Ignatius of Loyola as Seminal Text,” in *A Companion to Ignatius of Loyola*, ed. M. Maryks (Leiden: Brill, 2014), 106.

¹⁵⁹ Stohr, “Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship,” 166.

kan benoemen. Dit vraagt om voortdurende afstemming, waarbij de rol van de begeleider zich steeds aanpast aan wat de deelnemer nodig heeft.¹⁶⁰

Deze dynamiek kan ook worden gezien als een sociaal proces van waardetoekenning. Het individu en de begeleider werken samen om te onderscheiden wat als spiritueel of moreel betekenisvol wordt ervaren.¹⁶¹

Tijdens het begeleidingsproces staat de houding van de geestelijk begeleider centraal. Niet onderwijzen of oordelen is het uitgangspunt, maar een liefdevolle en luisterende aanwezigheid die ruimte schept voor de werking van de Geest.¹⁶² De begeleider helpt de reitraitant om eigen ervaringen te verhelderen, maar doet dit steeds in afstemming met het innerlijke ritme van de deelnemer.¹⁶³ Begeleiding is dan ook geen instructie, maar een uitnodiging tot onderscheiding. De beweging van Gods Geest in het leven van de reitraitant is hierbij het vertrekpunt.¹⁶⁴

Ignatius gaf duidelijke instructies aan begeleiders: tijdens de Oefeningen moeten zij geen richting geven aan keuzes voor levensstaat of concrete beslissingen, maar de reitraitant in vrijheid de weg laten zoeken waarin God zich openbaart.¹⁶⁵

Deze onderscheiding gebeurt niet alleen in woorden, maar ook in gebaren, rituelen en stiltes, die het innerlijke proces op een tastbare manier vormgeven.¹⁶⁶ Tekst, begeleiding, gebed en lichamelijke ervaring vormen samen een geheel in een ruimte van spirituele transformatie.

2.4.5 Actualiteit en spirituele openheid

Ignatiaanse begeleiding kenmerkt zich door openheid en flexibiliteit. Begeleider en deelnemer weten van tevoren niet waar het proces heen zal gaan; de Oefeningen vormen steeds opnieuw een gezamenlijke weg met een open uitkomst.¹⁶⁷ De taak van de begeleider is niet om te sturen, maar om obstakels weg te nemen, zodat de deelnemer zelf zijn of haar weg naar God kan ontdekken.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Stohr, "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship," 169.

¹⁶¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 13.

¹⁶² Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 15.

¹⁶³ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 16.

¹⁶⁴ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 5.

¹⁶⁵ Ignatius of Loyola, *The Spiritual Exercises and Selected Works*, trans. George E. Ganss (New York: Paulist Press, 1991), 125.

¹⁶⁶ Fabre, "The Writings of Ignatius of Loyola," 130.

¹⁶⁷ Stohr, "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship," 166.

¹⁶⁸ Stohr, "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship," 169.

De open structuur van de Oefeningen sluit aan bij wat wordt beschreven als het proces van *singularization*: mensen kennen op een persoonlijke manier betekenis toe aan concrete ervaringen binnen hun eigen morele en spirituele kader.¹⁶⁹

Deze openheid heeft invloed op meerdere niveaus. Gebed, meditatie, stilte en rituelen raken zowel het denken als het gevoelsleven, het lichaam en de sociale omgeving.¹⁷⁰ Zoals Cottingham opmerkt overstijgen ze op deze manier de individuele ervaring en dragen ze bij aan blijvende morele en spirituele groei.¹⁷¹

Openheid heeft ook een sociale dimensie. De retraite is niet alleen een individueel proces, maar speelt zich ook af binnen bredere maatschappelijke structuren. De houding van *indifferentie* krijgt dan een diepere betekenis: kan men vrij worden van verlangens die verankerd zijn in culturele voordelen of maatschappelijke ongelijkheid?

De Oefeningen nodigen uit om de schepping te zien als een persoonlijk geschenk, maar ook als een gemeenschappelijk goed dat om zorg en gerechtigheid vraagt.¹⁷²

Zo kunnen de Geestelijke Oefeningen worden opgevat als een begeleid proces van betekenisgeving, waarin deelnemers oorzaken toeschrijven aan hun spirituele ervaringen. Deze interpretaties kunnen vervolgens worden geanalyseerd in termen van locus, stabiliteit en controleerbaarheid.

2.5 Synthese: Een attributietheoretisch kader voor religieuze ervaring

Religieuze toeschrijvingen ontstaan binnen een complex samenspel van persoonlijke kenmerken, sociale context en eigenschappen van de gebeurtenis. In deze paragraaf wordt een analytisch kader uitgewerkt waarmee spirituele processen, zoals die in de Geestelijke Oefeningen van Ignatius, vanuit een attributietheoretisch perspectief kunnen worden geïnterpreteerd. Het uitgangspunt is dat religieuze verklaringen niet willekeurig tot stand komen, maar voortvloeien uit specifieke cognitieve, affectieve en situationele voorwaarden.¹⁷³

Hoewel religieuze toeschrijvingen volgens de attributietheorie voortkomen uit deze verschillende factoren, blijft de vraag hoe een ervaring als ‘religieus’ wordt herkend of

¹⁶⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 12.

¹⁷⁰ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 22.

¹⁷¹ Cottingham, “Philosophy, Religion and Spirituality,” 24.

¹⁷² Cowan en Futrell, *Companions in Grace*, 33–34.

¹⁷³ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, “A General Attribution Theory,” 1.

benoemd. Dit vraagt om een onderscheid tussen causale attributie en kwalitatieve ascriptie: mensen verklaren waarom iets gebeurt (*attributie*) en kennen tegelijkertijd bepaalde eigenschappen toe aan gebeurtenissen (*ascriptie*), zoals ‘religieus’, ‘heilig’ of ‘spiritueel’.¹⁷⁴ Wat religieus wordt genoemd, is volgens dit perspectief niet inherent aan de ervaring zelf, maar het resultaat van een proces waarin mensen bepaalde ervaringen, objecten of handelingen als ‘bijzonder’ of ‘set apart’ beschouwen.¹⁷⁵ Hierdoor verschuift het analytisch kader: religieuze toeschrijvingen worden niet alleen bepaald door predispositie, context en gebeurteniskenmerken, maar ook door het mechanisme waarmee bepaalde ervaringen een religieuze betekenis krijgen.

Een belangrijk onderscheid daarbij is dat religieuze ervaringen in gevestigde contexten vaak plaatsvinden binnen ‘relatief gesloten, zelfauthenticerende systemen’. In deze systemen wordt de ervaring pas als authentiek beschouwd als zij voldoet aan gedeelde opvattingen over het doel en de bijbehorende praktijken. De waarde van de ervaring ligt dan niet in het individuele moment zelf, maar in de gedeelde interpretatie binnen de groep.¹⁷⁶ Ervaring is zo niet het beginpunt van religieuze betekenis, maar het resultaat van een gedeelde interpretatieve structuur.

Deze benadering maakt het mogelijk om spirituele processen, zoals die in de Geestelijke Oefeningen, niet te zien als uitingen van een losstaand religieus domein, maar als processen waarin betekenistoekenning en evaluatie centraal staan. In plaats van te spreken over ‘religieuze ervaringen’, is het methodologisch nauwkeuriger om te spreken over ‘ervaringen die als religieus worden aangemerkt’ binnen een sociaal gedeeld kader.

Een voorbeeld hiervan is de Ignatiaanse ervaring van ‘troost zonder voorafgaande oorzaak’. Dit kan worden begrepen als een interpretatie die mede gestuurd wordt door contextuele factoren, zoals het moment van gebed, en dispositionele motieven, zoals het verlangen naar bevestiging van Gods nabijheid.¹⁷⁷

Een eerste bepalende factor voor religieuze toeschrijvingen is de predispositie van de persoon. Religieuze verklaringen zijn waarschijnlijker wanneer religieuze betekenisystemen voor die persoon beschikbaar zijn, of als er een geloof bestaat in de effectiviteit van religieuze mechanismen om gebeurtenissen te beïnvloeden. Ook speelt mee of religieuze

¹⁷⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 19–20.

¹⁷⁵ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 16, 26.

¹⁷⁶ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 54.

¹⁷⁷ Ignatius van Loyola, *De Geestelijke Oefeningen*, nr. 330.

verklaringen bijdragen aan een positief zelfbeeld. Deze drie componenten – beschikbaarheid, controleverwachting en zelfwaardering – vormen samen de dispositionele basis van religieuze attributie.¹⁷⁸

Naast persoonlijke kenmerken is de context waarin iemand zich bevindt van groot belang. Niet alle betekenissen zijn op elk moment beschikbaar; in religieuze contexten, zoals gebed of liturgie, worden religieuze betekenissen sneller geactiveerd dan in seculiere omgevingen. Zelfs in neutrale situaties kan de aanwezigheid van religieuze symbolen de kans op religieuze interpretaties vergroten. Sociale factoren spelen ook een rol: als religieuze verklaringen binnen een bepaalde groep worden gewaardeerd, zal men sneller geneigd zijn om die verklaringen over te nemen. De context beïnvloedt ook de verwachting dat religieuze verklaringen effectief zullen zijn, evenals het belang dat aan deze toeschrijvingen voor het zelfbeeld wordt toegekend.¹⁷⁹

Ook de aard van de gebeurtenis zelf speelt een rol. Gebeurtenissen die passen binnen het religieuze betekenis kader van de persoon, of die moeilijk te verklaren zijn binnen natuurlijke kaders, worden sneller religieus geïnterpreteerd. Onverwachte of ingrijpende gebeurtenissen, zoals ziekte of crisis, versterken de behoefte aan controle en maken religieuze verklaringen waarschijnlijker. Daarbij kan ook de behoefte aan zelfwaardering een rol spelen: negatieve gebeurtenissen worden religieus geïnterpreteerd wanneer dit bijdraagt aan het gevoel van uitverkiezing of betekenis, maar juist vermeden als dit het gevoel van falen zou versterken. Ook positieve gebeurtenissen kunnen religieuze toeschrijvingen oproepen wanneer deze bijdragen aan het gevoel van geliefd of gezegend te zijn.¹⁸⁰

De attributietheorie onderscheidt drie dimensies in de manier waarop mensen oorzaken toeschrijven aan gebeurtenissen: locus (intern of extern), stabiliteit (tijdelijk of blijvend), en controleerbaarheid (beïnvloedbaar of niet).¹⁸¹ Deze dimensies beïnvloeden zowel de verwachting dat een bepaalde uitkomst zich opnieuw voordoet als de emotionele reactie daarop. Als succes wordt toegeschreven aan een stabiele, interne oorzaak zoals bekwaamheid, zal dit leiden tot verhoogde verwachtingen van toekomstig succes en gevoelens van trots. Wordt dezelfde uitkomst echter toegeschreven aan een externe,

¹⁷⁸ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11.

¹⁷⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11–12.

¹⁸⁰ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 13–15.

¹⁸¹ Bernard Weiner, "An Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion," *Psychological Review* 92, no. 4 (1985): 549-551, <https://doi.org/10.1037/0033-295X.92.4.548>.

instabiele factor zoals geluk, blijven de verwachtingen laag en overheersen verrassing of dankbaarheid.¹⁸²

Religieuze toeschrijvingen kunnen op vergelijkbare wijze worden geanalyseerd. Wanneer een spirituele ervaring wordt toegeschreven aan een stabiele, interne goddelijke relatie, zal dit het geloof versterken en gevoelens van vertrouwen, hoop of dankbaarheid oproepen.

Daarentegen kan een instabiele en oncontroleerbare oorzaak, zoals toeval of tijdelijke genade, juist leiden tot onzekerheid of zelfs gevoelens van kwetsbaarheid.¹⁸³ Ook negatieve ervaringen kunnen religieus geïnterpreteerd worden: als ze worden toegeschreven aan interne, controleerbare oorzaken zoals falen, kan dit leiden tot schuldgevoel of schaamte. Worden ze daarentegen ervaren als oncontroleerbaar en onschuldig, dan ontstaan eerder gevoelens van verdriet, troost of overgave.¹⁸⁴

Samenvattend ontstaan religieuze toeschrijvingen uit een wisselwerking tussen drie domeinen: (1) de dispositionele kenmerken van de persoon, (2) de context waarin deze zich bevindt en (3) de aard van de gebeurtenis. Daarnaast speelt de inschatting van de oorzaak een belangrijke rol: of deze intern of extern is, stabiel of instabiel, controleerbaar of niet. Deze analyse maakt duidelijk dat het benoemen van een ervaring als ‘religieus’ samenhangt met gedeelde toekenningsprocessen waarin betekenis wordt geconstrueerd, beoordeeld en geïnstitutionaliseerd. In de volgende hoofdstukken zal dit kader worden toegepast op de spirituele processen binnen de Geestelijke Oefeningen van Ignatius.

¹⁸² Weiner, “An Attributional Theory,” 551, 556, 559.

¹⁸³ Weiner, “An Attributional Theory,” 560, 563, 566.

¹⁸⁴ Weiner, “An Attributional Theory,” 562–563.

Hoofdstuk 3. Methodologie

In dit hoofdstuk wordt de opzet van het onderzoek toegelicht. Er wordt uiteengezet hoe met behulp van kwalitatieve methoden is onderzocht op welke manier deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen hun ervaringen interpreteren, en hoe deze interpretaties geanalyseerd zijn aan de hand van de attributietheorie.

3.1 Onderzoeksopzet en methodologische uitgangspunten

In dit onderzoek staat centraal welke oorzaken deelnemers geven voor de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola, en hoe deze verklaringen kunnen worden begrepen vanuit de dimensies van de attributietheorie: locus, stabiliteit en controleerbaarheid. De analyse richt zich daarmee niet op de vraag óf deelnemers de oefeningen als effectief ervaren, maar op de manier waarop zij die ervaren effectiviteit verklaren. Meer specifiek wordt onderzocht hoe deze drie dimensies een rol spelen in de manier waarop deelnemers hun ervaringen interpreteren en verwerken.

De keuze voor een kwalitatieve benadering is ingegeven door de behoefte om op een ethisch verantwoorde manier diepgaand inzicht te krijgen in de persoonlijke en vaak emotioneel beladen ervaringen van de deelnemers. Door middel van reflexieve, contextgebonden interactie en aandacht voor de verhalen en perspectieven van de betrokkenen, biedt kwalitatief onderzoek de mogelijkheid om betekenisvolle, complexe ervaringen vast te leggen zonder deze terug te brengen tot abstracte categorieën.¹⁸⁵ Deze aanpak sluit aan bij het idee dat religieuze en spirituele ervaringen zich moeilijk laten isoleren of standaardiseren in experimentele settings, juist omdat ze subjectief, contextueel en vol betekenis zijn. Spirituele ervaringen worden doorgaans als uitzonderlijk en bijzonder gezien, waarbij mensen zelf actief betekenis geven aan wat ze meemaken.¹⁸⁶ Kwalitatieve methoden, zoals diepte-interviews, zijn daarom geschikt omdat ze ruimte bieden om deze persoonlijke betekenisgeving te verwoorden. Bovendien past een kwalitatieve benadering goed binnen een interpretatief raamwerk waarin spirituele ervaring wordt gezien als een persoonlijke

¹⁸⁵ John W. Creswell and Cheryl N. Poth, *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, 5th ed. (Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2023), 257–259.

¹⁸⁶ Ralph W. Hood, Peter C. Hill, and Bernard Spilka, *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*, 4th ed. (New York: Guilford Press, 2009), 364–365.

constructie, waarbij mensen zelf aangeven wanneer iets als ‘religieus’ of ‘spiritueel’ wordt ervaren.¹⁸⁷

Voor het theoretisch en analytisch kader wordt gebruikgemaakt van de attributietheorie zoals ontwikkeld binnen de sociale psychologie. Deze theorie gaat ervan uit dat mensen gebeurtenissen proberen te begrijpen door er oorzaken aan toe te schrijven. Deze oorzaken worden geordend langs drie dimensies: de locus van causaliteit (intern of extern), de stabiliteit in de tijd (stabiel of veranderlijk), en de mate van controleerbaarheid (wel of niet beïnvloedbaar).¹⁸⁸ In dit onderzoek worden deze dimensies toegepast om spirituele ervaringen zoals innerlijke troost, verwarring, roeping of bekering te analyseren. Door deze ervaringen op attributieniveau te beschrijven, wordt duidelijk hoe deelnemers hun ervaringen mentaal structureren, welke overtuigingen ze eraan koppelen, en wat de implicaties zijn voor hun motivatie, zelfbeeld en religieuze ontwikkeling.

Daarnaast wordt gekeken hoe deelnemers hun ervaringen interpreteren als bewijs van de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen, bijvoorbeeld door te verwijzen naar innerlijke troost, hernieuwde motivatie of een verdieping van hun geloof.

3.2 Onderzoekspopulatie en dataverzameling

Voor dit onderzoek zijn zes deelnemers geïnterviewd die ervaring hebben met het doorlopen van de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola. (zie *Appendix -Bijlagen 3 t/m 8*) Sommigen van hen hebben een negen maanden-traject gevolgd, anderen namen deel aan een kortere variant. Drie van de zes deelnemers zijn daarnaast actief als begeleider van mensen die het ignatiaanse traject doorlopen. De groep bestaat uit drie mannen en drie vrouwen, wat heeft geleid tot een evenwichtige samenstelling, hoewel dit geen expliciet doel was bij de werving.

De deelnemers zijn op twee manieren geworven: via een oproep op het platform Ignatiaanse Spiritualiteit en door direct contact met een Nederlandse jezuïet die betrokken is bij de begeleiding van mensen in de ignatiaanse traditie. Dit leverde in totaal zes deelnemers op.

De interviews vonden plaats in een rustige en vertrouwde omgeving, deels online via videoverbinding (vier gesprekken) en deels op locatie (twee ontmoetingen). Elk gesprek duurde ongeveer een uur en werd met toestemming van de deelnemer volledig audio-

¹⁸⁷ Hood, Hill, and Spilka, *The Psychology of Religion*, 311.

¹⁸⁸ Bernard Weiner, *An Attributional Theory of Motivation and Emotion* (New York, NY: Springer US, 1986), 50, <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4948-1>.

opgenomen. Vooraf zijn alle deelnemers mondeling en schriftelijk geïnformeerd over het doel en de aard van het onderzoek. *Zie Appendix - Bijlage 1*. Van iedereen is een ondertekend toestemmingsformulier verkregen. *Zie Appendix - Bijlage 2*. De interviews zijn thematisch geanalyseerd en in de tekst parafraserend weergegeven, tenzij expliciet anders vermeld.

3.3 Thematische analyse en codering

De verzamelde interviewdata zijn geanalyseerd met behulp van thematische analyse. Hierbij is een iteratief coderingsproces gevolgd dat bestond uit drie fasen: open, axiale en selectieve codering.

In de fase van open codering zijn de transcripties systematisch doorgenomen. Zonder vooraf vastgelegde theorie of categorieën zijn betekenisvolle fragmenten uit de tekst gemarkeerd en voorzien van een eerste code. Deze fase was gericht op openheid voor wat zich in de data aandient, zonder al te snel te sturen op theoretische interpretatie. Gemiddeld werden per interview circa 72 open codes gegenereerd, met als doel een zo fijnmazig mogelijke beschrijving te krijgen van de variatie in ervaringen en taalgebruik van de deelnemers.

Tijdens de axiale codering zijn de open codes per deelnemer gegroepeerd in samenhangende categorieën op basis van inhoudelijke verwantschap. Dit resulteerde in ongeveer zeven à acht codegroepen per deelnemer, wat een totaal opleverde van 45 axiale codes. *Zie Appendix – Bijlage 9*. In deze fase werden de eerste contouren van overkoepelende thema's zichtbaar, die later theoretisch verder zijn uitgewerkt.

In de fase van selectieve codering zijn de axiale codes herlezen en geïnterpreteerd door de lens van de attributietheorie. Hierbij werd specifiek gekeken naar hoe deelnemers oorzaken toeschreven aan hun spirituele ervaringen. Drie dimensies stonden centraal: de locus van causaliteit (intern of extern), de stabiliteit van de oorzaak in de tijd (blijvend of veranderlijk), en de controleerbaarheid van de oorzaak (wel of niet beïnvloedbaar). Deze dimensies vormden het analytisch kader om de betekenisstructuren in de ervaringen van de deelnemers gestructureerd te onderzoeken.

Hoewel de thematische analyse per deelnemer gemiddeld zeven à acht axiale codes opleverde – in totaal 45 – is het aannemelijk dat er enige inhoudelijke overlap bestaat tussen sommige van deze codes. Toch zijn ze als afzonderlijke analytische eenheden behandeld, omdat ze elk specifieke accenten en bewoordingen weergeven die kenmerkend zijn voor de persoonlijke

duiding van de betreffende deelnemer. Deze individuele nuances zijn waardevol binnen een kwalitatieve benadering.

In een volgende stap zijn alle axiale codes geanalyseerd door de lens van de attributietheorie, waarbij systematisch is gekeken hoe elk thema zich verhoudt tot de drie centrale attributiedimensies: de locus van causaliteit, de stabiliteit en de controleerbaarheid. Deze theoretische lens maakt het mogelijk om de manier waarop deelnemers betekenis geven aan hun spirituele ervaringen op een gestructureerde en vergelijkbare wijze te onderzoeken.

3.4 Conceptueel kader en rol van attributietheorie

De thematische analyse in dit onderzoek is theoretisch verankerd in de attributietheorie, zoals ontwikkeld door Bernard Weiner. Deze theorie gaat ervan uit dat mensen gebeurtenissen begrijpen door oorzaken toe te schrijven aan wat zij meemaken. Deze oorzaken worden systematisch geordend langs drie dimensies: de locus van causaliteit (intern of extern), stabiliteit (blijvend of veranderlijk in de tijd) en controleerbaarheid (wel of niet beïnvloedbaar).¹⁸⁹

Deze drie dimensies vormen in dit onderzoek het conceptuele analysekader waarmee spirituele ervaringen zijn geïnterpreteerd. Waar de eerste fasen van de thematische analyse (open en axiale codering) voornamelijk beschrijvend en inductief van aard waren, werd in de selectieve fase doelgericht gekeken hoe de eerder geïdentificeerde thematische codegroepen zich verhouden tot deze drie attributiedimensies.

Per axiale code is onderzocht of de deelnemer de oorzaak van een bepaalde spirituele ervaring binnen zichzelf situeerde (intern) of juist buiten zichzelf (extern). Vervolgens is beoordeeld in hoeverre deze oorzaak werd gezien als een stabiele factor – zoals een levenslange roeping of karaktereigenschap – of als een tijdelijke of fluctuerende toestand, bijvoorbeeld een specifieke gemoedstoestand of een fase tijdens het gebed. Tot slot is in kaart gebracht in welke mate de oorzaak door de deelnemer als controleerbaar of juist oncontroleerbaar werd ervaren.

Door deze systematische interpretatie werd zichtbaar welke spirituele ervaringen deelnemers als betekenisvol benoemden, en op welke manier zij deze ervaringen structureerden in termen van persoonlijke verantwoordelijkheid, duurzaamheid en oorzaaktoeschrijving. De attributietheorie fungeerde hierbij niet enkel als verklaringsmodel achteraf, maar bood een

¹⁸⁹ Weiner, *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*, 50.

richtinggevend raamwerk dat de thematische analyse op conceptueel niveau heeft gestuurd en verdiept.

Om deze analyse navolgbaar te maken, is per deelnemer een matrix opgesteld waarin alle axiale codes systematisch zijn beoordeeld op de drie attributiedimensies. Deze beoordeling is gebaseerd op de oorspronkelijke interviewfragmenten, waarbij telkens een interpretatie is gemaakt van de locus (intern of extern), de stabiliteit (stabiel of veranderlijk) en de controleerbaarheid van de toegeschreven oorzaak.

Bij de beoordeling van controleerbaarheid is gekozen voor een driedeling: controleerbaar, niet controleerbaar en beperkt controleerbaar. Deze nuance bleek noodzakelijk omdat sommige spirituele ervaringen zich niet eenvoudig laten categoriseren als volledig beïnvloedbaar of juist helemaal niet, maar bijvoorbeeld afhankelijk zijn van innerlijke openheid of een proces van geleidelijke groei.¹⁹⁰ Voor deze tussencategorie is de term beperkt controleerbaar gehanteerd. De andere twee dimensies – locus en stabiliteit – zijn binair (intern/extern en stabiel/veranderlijk), omdat de data geen aanleiding gaven om daar een tussenpositie te onderscheiden. De volledige matrices met de beoordeling per deelnemer zijn als bijlagen aan deze scriptie toegevoegd.

Tijdens het onderzoek is gehandeld volgens de ethische normen voor kwalitatief onderzoek. Alle deelnemers zijn vooraf volledig geïnformeerd over het doel en de opzet van het onderzoek en hebben op basis daarvan schriftelijk toestemming gegeven voor deelname en opname van het interview. De verwerking van de data is zorgvuldig en discreet uitgevoerd: persoonlijke gegevens zijn geanonimiseerd en de opnames zijn uitsluitend gebruikt voor transcriptie en analyse.¹⁹¹

De betrouwbaarheid van het onderzoek is gewaarborgd door transparantie in het onderzoeksproces en een consistente toepassing van de analysemethode. Alle interviews zijn volledig uitgeschreven en systematisch gecodeerd volgens een driestappenmodel: open, axiale en selectieve codering. Door de verschillende stappen van de thematische analyse zorgvuldig te documenteren, is de traceerbaarheid van analytische keuzes vergroot. Deze werkwijze sluit aan bij aanbevelingen voor kwaliteitsborging in kwalitatief onderzoek.¹⁹²

¹⁹⁰ Bernard Weiner, "Reflections on the History of Attribution Theory and Research," *Social Psychology* 39, no. 3 (2008): 153–154.

¹⁹¹ Martyn Hammersley and Anna Traianou, *Ethics in Qualitative Research: Controversies and Contexts* (Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2012), 37–38.

¹⁹² Virginia Braun and Victoria Clarke, "Using Thematic Analysis in Psychology," *Qualitative Research in Psychology* 3, no. 2 (2006): 79, 84, 95.

Daarnaast is er aandacht geweest voor de rol van de onderzoeker binnen het interpretatieve proces. Omdat spirituele ervaringen subjectief en contextgebonden zijn, vraagt de duiding ervan om reflectie op de eigen positie en mogelijke vooronderstellingen. Door tijdens het analyseren stil te staan bij eigen interpretaties, intuïties en mogelijke biases, is geprobeerd om tot een zo transparant en zorgvuldig mogelijke interpretatie te komen. Deze reflexieve houding – waarin de onderzoeker bewust is van zijn of haar rol in de constructie van kennis – draagt bij aan de geloofwaardigheid en validiteit van de kwalitatieve bevindingen.¹⁹³

In dit onderzoek zijn ethische principes niet enkel opgevat als verplichtingen jegens respondenten, maar ook als onderdeel van professioneel handelen binnen de rol van onderzoeker. Onderzoeksethiek wordt hierbij benaderd als een vorm van beroepsethiek, waarin de verantwoordelijkheid ligt bij het zorgvuldig en integer uitvoeren van het onderzoek. Dit betekent niet alleen respect voor deelnemers – bijvoorbeeld via informed consent en het waarborgen van anonimiteit – maar ook het streven naar betrouwbare en betekenisvolle kennisproductie als morele verplichting. Ethisch verantwoord onderzoek vereist zowel zorg voor de ander als toewijding aan de integriteit van het onderzoeksproces.¹⁹⁴

¹⁹³ Linda Finlay, “‘Outing’ the Researcher: The Provenance, Process, and Practice of Reflexivity,” *Qualitative Health Research* 12, no. 4 (2002): 531–532.

¹⁹⁴ Hammersley and Traianou, *Ethics in Qualitative Research*, 37–38, 47.

Hoofdstuk 4 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. De spirituele ervaringen van de deelnemers zijn thematisch geanalyseerd en geïnterpreteerd aan de hand van de drie kernbegrippen van de attributietheorie: locus, stabiliteit en controleerbaarheid.

4.1 Introductie van de gevonden thema's

In dit hoofdstuk worden de resultaten van de thematische analyse gepresenteerd op basis van de attributietheorie van Bernard Weiner. Er zijn in totaal 45 axiale codes geformuleerd, verdeeld over zes deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola. Deze codes vatten de belangrijkste thematische clusters samen die naar voren kwamen tijdens de open codering van de interviews. Vervolgens zijn deze codes systematisch geanalyseerd met behulp van de drie centrale dimensies uit de attributietheorie: de locus van causaliteit (intern of extern), de stabiliteit van de oorzaak (stabiel of veranderlijk), en de controleerbaarheid van de oorzaak (controleerbaar, beperkt controleerbaar of niet controleerbaar). Deze analysemethode is gebaseerd op de methodologische keuzes zoals uitgewerkt in paragraaf 3.1.

Per deelnemer is een matrix opgesteld waarin elke axiale code is geanalyseerd aan de hand van deze drie attributiedimensies, voorzien van een korte toelichting. Deze matrices zijn opgenomen als bijlagen (Bijlage A t/m F). Ze geven inzicht in hoe deelnemers hun spirituele ervaringen beschrijven en interpreteren, en hoe deze interpretaties zich verhouden tot de dimensies van oorzaaktoeschrijving. De keuze om de analyse per deelnemer te structureren is bewust gemaakt om de persoonlijke betekenisgeving en individualiteit te waarborgen.

In de volgende paragrafen worden de resultaten per dimensie vergeleken en geanalyseerd. Hierbij wordt gekeken naar patronen en verschillen in de manier waarop deelnemers hun ervaringen toeschrijven aan interne of externe oorzaken, stabiele of veranderlijke factoren, en aan oorzaken die al dan niet controleerbaar zijn. Deze analyse vormt de basis voor het interpreteren van spirituele ervaring als een proces van betekenisconstructie.

Bij de dimensies locus van causaliteit (intern/extern) en stabiliteit (stabiel/veranderlijk) is de indeling binair gehouden. Voor de dimensie controleerbaarheid is echter gekozen voor een driedeling: controleerbaar, beperkt controleerbaar en niet controleerbaar. Deze extra categorie werd toegevoegd omdat deelnemers vaak genuanceerd spreken over hun invloed op spirituele processen. Zij ervaren bepaalde aspecten als gedeeltelijk beïnvloedbaar, bijvoorbeeld door

overgave, training of begeleiding. Een eenvoudige opsplitsing in wel of niet controleerbaar zou deze nuances onzichtbaar maken. Door de categorie beperkt controleerbaar toe te voegen, blijft deze gelaagdheid behouden.

4.2 Resultaten per attributiedimensie

Zie Appendix – Bijlage 10 en 11

4.2.1 Locus van causaliteit

In deze paragraaf wordt onderzocht waar deelnemers de oorzaak van hun spirituele ervaringen plaatsen: binnen zichzelf (intern), buiten zichzelf (extern), of als een combinatie van beide. De attributietheorie biedt een kader om deze verschillen systematisch te onderscheiden en zichtbaar te maken hoe deelnemers betekenis geven aan hun ervaringen.

Van de 45 axiale codes zijn er 27 gekenmerkt door een interne locus van causaliteit. Deelnemers verwijzen daarbij naar innerlijke processen, persoonlijke keuzes, overtuigingen of spirituele ontwikkeling. Zo vertelt een deelnemer over een proces van innerlijke transformatie: “Ik ben meer mezelf geworden, dichterbij mezelf. En ik durf daar ook echt op te vertrouwen. Het voelt alsof ik samenviel met wie ik ben – alsof alles op z’n plek viel” (VB1, 31:37). Een andere deelnemer benadrukt de vanzelfsprekendheid van de relatie met God in het dagelijks leven: “Er gebeurt van alles in die ervaring” (VB2, 55:28). Ook de houding van beschikbaarheid en overgave wordt expliciet genoemd: “Er zijn voor hem en dat maar laten gebeuren. Dat gebeuren gaat” (MD2, 12:36). Deze uitspraken benadrukken het belang van persoonlijke beleving, reflectie en eigen verantwoordelijkheid binnen het spirituele proces.

In 15 codes is er sprake van een externe locus van causaliteit, waarbij de oorzaak buiten de persoon wordt gelegd. Begeleiding speelt hierin vaak een belangrijke rol, zoals blijkt uit de opmerking: “Dat is meer in de zin van procesbegeleiding. Ik zou niet echt willen zeggen, beïnvloeding” (MD2, 22:14). Ook de werking van God wordt herhaaldelijk genoemd als bepalende factor: “Wat je doet daarbij is niet zo van belang, is mijn ervaring. Dat gebeurt. God is met je bezig. De Heilige Geest is met je bezig” (MB1, 14:50). Eén deelnemer beschrijft hoe het geloof door de Geestelijke Oefeningen actief werd beleefd: “Door de ignatiaanse oefeningen had ik echt het gevoel dat ik actief met mijn geloof bezig was. Wat er in mij veranderde had ik niet kunnen voorzien, maar het gebeurde wel” (MD1, 14:49 en 34:31).

In drie gevallen is sprake van een gecombineerde locus, waarin zowel interne als externe factoren een rol spelen. Een deelnemer verwoordt dit als volgt: “Ik heb al een heel proces doorgemaakt, maar ik vertrouw er nu nog meer op dat God zelfs voor de simpelste dingen kan zorgen” (VB1, 29:52). Een andere deelnemer benoemt de spanning tussen persoonlijke geloofservaring en religieuze opvoeding: “Ik voelde dat het op ervaringsniveau goed zat tussen mij en God, maar ik kreeg dat niet in overeenstemming met veel van wat mij in mijn opvoeding was meegegeven” (VD1, 05:17). Deze uitspraken wijzen op een complexe vorm van oorzaaktoeschrijving, waarin innerlijke beleving en externe context elkaar wederzijds beïnvloeden.

Uit de verdeling blijkt dat spiritualiteit binnen de Geestelijke Oefeningen vooral intern wordt ervaren, maar nooit volledig losstaat van externe factoren. Begeleiders, teksten en geloofstradities fungeren vaak als richtinggevende elementen; de uiteindelijke betekenisgeving vindt echter voornamelijk op persoonlijk niveau plaats.

4.2.2 Stabiliteit van oorzaken

De tweede dimensie van de attributietheorie gaat over de stabiliteit van de oorzaak: is de oorzaak van een spirituele ervaring blijvend (stabiel) of juist veranderlijk (tijdelijk of fluctuerend)? Uit de analyse van de 45 axiale codes blijkt dat deelnemers overwegend spreken over oorzaken die veranderlijk van aard zijn. Van de 45 codes zijn er 30 geclassificeerd als veranderlijk en slechts 14 als stabiel.

De veranderlijkheid komt vooral naar voren in innerlijke processen die in beweging komen. Een deelnemer beschrijft hoe zij zichzelf een beetje was kwijtgeraakt, maar weer in contact kwam met haar binnenwereld: “dat kwam terug – en dat is precies wat die oefeningen doen: ze helpen je om weer naar jezelf te luisteren, van binnenuit” (VB1, 13:13). Ook het omgaan met overgave wordt gezien als iets dat zich ontwikkelt: “zeggen wat ik echt vind, bidden om woorden en handelen, of juist om te zwijgen — en soms beseffen dat ik God voor de voeten loop” (VD1, 21:03). Het loslaten van controle wordt omschreven als een leerproces: “accepteren dat je ook eens wat uit handen kan geven en de Geest gewoon zijn werk kan laten doen, zonder dat je zelf 24 uur per dag aan de knoppen zit” (MD1, 29:05).

Ook veranderingen in godsbeeld en de relatie tot Jezus worden vaak omschreven als dynamisch. Een deelnemer merkt op: “Ook mijn godsbeeld is de loop van de tijd veranderd. Mijn verwachtingen van de relatie met Jezus zijn veranderd” (MB1, 58:33). Deze uitspraken

laten zien dat spirituele groei en herinterpretatie niet als afgerond of vastliggend worden beleefd, maar juist als voortdurend in ontwikkeling.

Daartegenover staan oorzaken die als stabiel worden ervaren, vooral als het gaat om structuur en ritme. Zo verwijst een deelnemer naar de dagelijkse oefenpraktijk: “Ik probeerde het half uur sneller te doen, alsof het sportschooloefeningen waren, terwijl dat natuurlijk helemaal niet de bedoeling is” (MD2, 40:23). Hier blijft de vorm overeind, zelfs als de persoonlijke invulling ervan wisselt. Ook de begeleiding wordt soms als stabiel ervaren: “Verder hebben de mensen die de geestelijke oefeningen doen de regie. En de geestelijke oefeningen zijn het spoorboekje” (MB1, 24:09). De structuur biedt hier houvast, terwijl er ruimte blijft voor persoonlijke invulling.

Sommige houdingen die zich hebben ontwikkeld, worden als blijvend ervaren. Een deelnemer benoemt bijvoorbeeld een toegenomen zelfstandigheid: “Ik moet het nu meer zelf opzoeken; het komt veel meer op mij aan, zonder nog aan het handje gehouden te worden” (VB2, 41:17). Een ander verwoordt een houding van spirituele aanwezigheid als volgt: “God is niet altijd voelbaar dichtbij, maar ik ben er voor Hem en laat gebeuren wat er gebeurt” (MD2, 12:33). Deze houdingen lijken geen tijdelijke verschijnselen, maar functioneren als vaste ankerpunten binnen het bredere proces van geloof en zingeving.

Een bijzondere vorm ontstaat wanneer stabiliteit en verandering elkaar versterken. Een deelnemer vertelt hoe de dagelijkse omgang met bijbelteksten, die op zichzelf hetzelfde blijven, telkens anders kunnen spreken: “Het dagelijks bezig zijn met bijbelteksten was waardevol, ook zonder duidelijke antwoorden, omdat de teksten meer diepte kregen en een persoonlijke relatie opriepen” (VD1, 06:18). Hier zorgt de herhaling juist voor verdieping; de structuur maakt nieuwe interpretaties mogelijk.

De bevindingen laten zien dat spirituele ervaringen vooral als veranderlijk worden ervaren. Innerlijke processen, godsbeelden en houdingen zijn voortdurend in beweging, verdiepen zich of transformeren. Tegelijkertijd zijn er ook elementen die stabiel blijven, zoals structuren, ritmes en houdingen die voor consistentie en draagvlak zorgen. Deze combinatie van dynamiek en continuïteit is kenmerkend voor de ignatiaanse praktijk, waarin persoonlijke ontwikkeling plaatsvindt binnen een gestructureerd kader.

4.2.3 Controleerbaarheid van oorzaken

De derde dimensie van de attributietheorie betreft de vraag in hoeverre de oorzaak van een spirituele ervaring als controleerbaar wordt ervaren. Zoals beschreven in paragraaf 4.1 is

hiervoor gekozen voor een driedeling: controleerbaar, beperkt controleerbaar en niet controleerbaar. Deze verfijning bleek nodig omdat veel deelnemers spraken over een tussenpositie waarin zij spirituele verandering wel konden beïnvloeden, maar alleen onder bepaalde voorwaarden, zoals voldoende overgave, gebed, oefening of begeleiding.

Uit de matrix blijkt dat dertien van de vijfenveertig axiale codes volledig controleerbaar worden geacht. Dit betreft vooral gedragsmatige routines of concrete oefenpraktijken waarbij deelnemers eigen verantwoordelijkheid nemen en directe invloed ervaren. Zo vertelt VD1 over een vast ritme in haar spirituele praktijk: "Een soort hygiëne komt in je dagritme en in bidden en daar tijd voor hebben. En dat doe ik dus nog steeds op precies dezelfde manier" (10:20). Ook bij MD2 wordt meditatie en schriftelijke reflectie gezien als een controleerbare handeling: "Ik noteerde in mijn schriftje wat er in mijn gedachten opkwam, en daar bleef ik soms nog eens op kauwen" (38:17). Hieruit blijkt dat herhaling en schriftelijke reflectie voor deze deelnemer een concrete, beheersbare oefenpraktijk vormen.

Het merendeel van de codes valt echter in de categorie beperkt controleerbaar. Dit betreft vooral innerlijke processen die wel beïnvloed kunnen worden, maar waarbij deelnemers aangeven dat de uitkomst uiteindelijk niet volledig in hun eigen handen ligt. Zo vertelt VD1 over een verandering in haar zelfbeeld: "Ik kreeg meer ruimte om te zeggen: dit is niet hoe ik mijn leven wil leiden" (18:37). Bij MD1 klinkt deze beperkte controle door in de opbouw van een relatie met Jezus: "Voordat ik aan de oefeningen begon, stond Jezus voor mij nog redelijk abstract tegenover me. Door de oefeningen heb ik stap voor stap een relatie met Hem opgebouwd" (59:23). Ook MD2 benoemt deze tussenpositie wanneer ze spreekt over het groeien in opmerkzaamheid: "Je wordt gaandeweg opmerkzamer voor hoe God in je leven werkzaam is, en gevoeliger voor Zijn aanwezigheid gedurende de dag" (06:14). In deze voorbeelden wordt persoonlijke inzet als belangrijk gezien, maar is het uiteindelijke resultaat afhankelijk van processen buiten de directe controle van de deelnemer.

Ongeveer een kwart van de codes wordt beschouwd als niet controleerbaar. Dit betreft vooral ervaringen waarin het goddelijke of een externe spirituele werking centraal staat. VB1 spreekt bijvoorbeeld over een spiritueel vertrouwen dat zelfs reikt tot concrete aspecten van het dagelijks leven: "Ja, maar ook met gewoon concrete dagelijkse dingen als dat ik genoeg geld verdien, bijvoorbeeld als ZZP'er" (30:19). Voor MD1 blijft het mechanisme van de oefeningen zelf een mysterie: "Ik weet dat de oefeningen iets met me doen, maar ik kan niet precies zeggen hoe of waarom dat zo is" (52:36). Ook VB2 beschrijft haar ervaring als iets dat ze ontvangt in plaats van zelf maakt: "Ik kreeg niet heel duidelijk een antwoord van nou,

je moet nu dit doen of dat doen. Maar ik kreeg veel meer een antwoord over mijn relatie met God en hoe ik daar zelf in stond” (13:38). Deze ervaringen worden beleefd als niet-maakbaar, maar juist deze onverwachte diepte of kracht geeft ze betekenis.

Begeleiding wordt vaak als beperkt controleerbaar ervaren. MD2 vertelt hierover: “Ik had soms het gevoel dat ik een beetje vastzat, en dan merkte mijn begeleider dat op. Die gaf me dan een duwtje in de rug, bijvoorbeeld door een andere oefening aan te reiken of me uit te nodigen tot een bijzondere reflectie” (21:42). Hier wordt begeleiding beleefd als ondersteunend en richtinggevend, zonder dwingend te zijn. Toch zijn er ook situaties waarin begeleiding als controleerbaar wordt gezien, vooral wanneer het binnen een herkenbaar kader plaatsvindt. MD1 verwoordt dat als volgt: “De bedoeling is dat zij bewaakt of de deelnemer nog op het spoor van de oefeningen zit; of dat spoor nu rechtdoor, naar links of naar rechts loopt, maakt niet uit — als het maar binnen het spoor blijft” (39:26).

Samenvattend laat de analyse zien dat deelnemers hun spirituele ervaringen meestal niet als volledig controleerbaar beschouwen. Er is een sterke nadruk op ontvankelijkheid, oefening, vertrouwen en samenwerking met een proces dat zich deels buiten henzelf voltrekt. Deze dimensie sluit daarmee aan bij een bredere spiritualiteitsopvatting waarin menselijke inzet belangrijk is, maar niet doorslaggevend.

Hoofdstuk 5 Analyse en interpretatie

In dit hoofdstuk worden de resultaten uit hoofdstuk 4 nader geïnterpreteerd aan de hand van de drie attributiedimensies. Door de ervaringen van deelnemers in verband te brengen met bredere spirituele kaders ontstaat inzicht in hoe spirituele verandering binnen de Geestelijke Oefeningen wordt beleefd en geduid.

5.1 Interpretatie van de resultaten per dimensie

Uit de analyse van de 45 axiale codes blijkt dat deze dimensies op verschillende manieren worden geïnterpreteerd, afhankelijk van persoonlijke overtuigingen, spirituele ontwikkeling en de specifieke context van de oefeningen. De toeschrijvingen blijken dynamisch en relationeel: deelnemers beschrijven hun spirituele groei als een combinatie van persoonlijke inzet en ontvankelijkheid voor wat hen overstijgt.

De drie dimensies worden in de volgende paragrafen afzonderlijk besproken. Eerst wordt gekeken naar de locus van causaliteit: waar situeren deelnemers de oorzaken van hun spirituele ervaringen? Daarna komt de dimensie stabiliteit aan bod: worden deze oorzaken als blijvend of veranderlijk ervaren? Tot slot wordt stilgestaan bij de controleerbaarheid: in welke mate zien deelnemers hun spirituele groei als beïnvloedbaar? Deze interpretatie gaat verder dan een beschrijving; de resultaten worden verdiept door ze te plaatsen binnen de ignatiaanse spiritualiteit, waar persoonlijke inzet en goddelijke werking samenkomen.

Door deze interpretatie ontstaat zicht op de manier waarop deelnemers betekenis geven aan hun ervaringen tijdens de Geestelijke Oefeningen. De analyse laat zien dat de attributiedimensies zowel verklarend zijn als richting geven aan hoe spirituele processen worden beleefd, verwerkt en geïntegreerd in het dagelijks leven. Daarmee biedt dit hoofdstuk een dieper begrip van hoe spirituele transformatie vorm krijgt binnen de structuur van de Geestelijke Oefeningen.

5.1.1 Locus van causaliteit

De analyse van de locus van causaliteit binnen de Geestelijke Oefeningen laat zien dat deelnemers hun spirituele ervaringen vooral intern plaatsen. Van de 45 axiale codes worden er 27 gekenmerkt door een interne locus. Deelnemers situeren de oorzaken van hun spirituele groei, inzichten en veranderingen hoofdzakelijk binnen zichzelf. Deze nadruk op innerlijke processen sluit goed aan bij de ignatiaanse spiritualiteit, waar persoonlijke ervaring, reflectie

en gewetensonderzoek centraal staan. Ignatius van Loyola benadrukt in zijn Geestelijke Oefeningen het belang van "innerlijke bewegingen" – stemmingen, gevoelens en gedachten die de spirituele weg kenmerken. Deze bewegingen worden door de deelnemers herkend als tekenen van spirituele groei en innerlijke transformatie. Zo beschrijft een deelnemer het gevoel van "meer mezelf geworden, dichter bij mezelf. En ik durf daar ook echt op te vertrouwen. Het voelt alsof ik samenviel met wie ik ben – alsof alles op z'n plek viel" (VB1, 31:37). Deze uitspraak duidt niet alleen op persoonlijke groei, maar ook op een sterker gevoel van zelfbewustzijn dat door de oefeningen wordt versterkt.

Opvallend is dat deze interne locus vaak gepaard gaat met een houding van overgave en vertrouwen. Deelnemers geven aan dat hun spirituele processen zich ontwikkelen door zich open te stellen voor wat zich aandient, zonder dit volledig te willen sturen. Een deelnemer beschrijft dit als volgt: "Er zijn voor voor Hem en dat maar laten gebeuren. Dat gebeuren gaat" (MD2, 12:36). Hierin klinkt het ignatiaanse principe van 'indifferentie' door: het zich openstellen voor Gods werking zonder zelf de uitkomst te willen bepalen. Deze houding maakt de spirituele ervaring ontvankelijk voor genade, wat aansluit bij het concept van cooperatio in de ignatiaanse traditie.¹⁹⁵

Naast deze interne toeschrijvingen zijn er ook 15 codes die wijzen op een externe locus. Hier worden oorzaken buiten de persoon geplaatst, bijvoorbeeld in de relatie met een begeleider of in de werking van God. Dit externe perspectief komt vooral naar voren wanneer deelnemers spreken over de rol van de Geestelijke Begeleider of over spirituele ervaringen die zij toeschrijven aan goddelijke interventie. Een deelnemer beschrijft hoe de oefeningen samen met een begeleider een proces van verdieping in gang zetten: "Dat is meer in de zin van procesbegeleiding. Ik zou niet echt willen zeggen, beïnvloeding" (MD2, 22:14). Ook de ervaring dat God actief betrokken is tijdens de oefeningen wordt vaker benoemd: "Wat je doet daarbij is niet zo van belang, is mijn ervaring. Dat gebeurt. God is met je bezig. De Heilige Geest is met je bezig" (MB1, 14:50). Zulke uitspraken maken duidelijk dat spirituele groei deels van buitenaf wordt aangestuurd en niet volledig in de macht ligt van de deelnemer zelf.

Een bijzondere vorm ontstaat wanneer beide loci elkaar raken: de zogenaamde hybride vorm. Deze komt in drie codes naar voren en verwijst naar een samenwerking tussen innerlijke inzet en externe werking, vaak verwoord als een cooperatio met God. Een deelnemer vertelt

¹⁹⁵ Cowan and Futrell, *Companions in Grace*, 12-1.

hierover: “Ik heb al een heel proces doorgemaakt, maar ik vertrouw er nu nog meer op dat God zelfs voor de simpelste dingen kan zorgen” (VB1, 29:52). In dit geval is er sprake van een vertrouwensrelatie waarin innerlijke overgave en goddelijke interventie hand in hand gaan. Deze hybride vorm laat zien dat de locus van causaliteit in spirituele ervaringen niet strikt te scheiden is, maar een relationeel karakter heeft.

De resultaten laten zien dat spiritualiteit binnen de Geestelijke Oefeningen vooral intern wordt ervaren, maar niet zonder externe bemiddeling. De ignatiaanse praktijk, waarin begeleiders, teksten en gebed richtinggevend zijn, maakt spirituele verdieping mogelijk binnen een duidelijk omlind kader. Dit ondersteunt de persoonlijke betekenisgeving en versterkt de innerlijke ervaring. Daarmee wordt zichtbaar hoe attributie binnen spirituele ervaring zowel zelfverantwoordelijkheid benadrukt als ruimte laat voor ontvankelijkheid en goddelijke werking.

5.1.2 Stabiliteit van oorzaken

De tweede dimensie binnen de attributietheorie richt zich op de vraag of de oorzaken van spirituele ervaringen als stabiel of veranderlijk worden ervaren. Uit de analyse van de 45 axiale codes blijkt dat deelnemers hun spirituele ervaringen voornamelijk als dynamisch en in beweging beschouwen. Innerlijke processen zoals geloofsgroei, veranderingen in godsbeeld en persoonlijke overgave worden vaak omschreven als zich ontwikkelende processen. Deze veranderlijkheid maakt duidelijk dat spirituele ervaringen geen vaste gegevens zijn, maar zich vormen door levensgebeurtenissen, oefening en reflectie.

Een deelnemer benoemt hoe haar innerlijke bewustwording zich stap voor stap ontwikkelde: “Dat kwam terug – en dat is precies wat die oefeningen doen: ze helpen je om weer naar jezelf te luisteren, van binnenuit” (VB1, 13:13). Hieruit blijkt dat spirituele verdieping groeit en verschuift naarmate iemand meer ruimte maakt voor innerlijke reflectie. Ook het proces van loslaten blijkt geen vaststaande toestand, maar een houding die zich verder vormt tijdens de Geestelijke Oefeningen: “Accepteren dat je ook eens wat uit handen kan geven en de Geest gewoon zijn werk kan laten doen, zonder dat je zelf 24 uur per dag aan de knoppen zit” (MD1, 29:05). Deze uitspraken benadrukken dat deelnemers hun innerlijke ontwikkeling beleven als een proces van leren en aanpassen, waarbij nieuwe inzichten ontstaan en eerdere overtuigingen herzien worden.

Daartegenover staan oorzaken die als stabiel worden ervaren, vooral wanneer ze gekoppeld zijn aan fundamentele geloofsovertuigingen of duurzame spirituele houdingen. In deze

gevallen gaat het niet om concrete gebeurtenissen, maar om oriëntaties die richting en houvast bieden binnen het spirituele proces. Een deelnemer benoemt een toegenomen innerlijke rust en vertrouwen dat niet fluctueert: “God is niet altijd voelbaar dichtbij, maar ik ben er voor Hem en laat gebeuren wat er gebeurt” (MD2, 12:33). Hier spreekt een stabiele overgave uit, die niet afhankelijk is van omstandigheden, maar een verankerde houding is geworden. Ook de ervaring van spirituele aanwezigheid wordt beschreven als een blijvende werkelijkheid: “Ik moet het nu meer zelf opzoeken; het komt veel meer op mij aan, zonder nog aan het handje gehouden te worden” (VB2, 41:17). Deze vorm van stabiliteit ligt niet zozeer in uiterlijke structuren of ritmes, maar in innerlijke consistentie en vertrouwen.

Wat opvalt, is dat deze stabiele oorzaken zich vaak pas ontwikkelen na herhaalde ervaring en verdieping binnen de Geestelijke Oefeningen. Waar de veranderlijke oorzaken vooral wijzen op nieuwe inzichten en groei, weerspiegelen de stabiele oorzaken een vorm van spirituele verankering. Dit suggereert dat stabiliteit binnen spirituele ervaringen het resultaat is van een langdurig proces van oefening, loslaten en overgave, waarin bepaalde houdingen zich verdiepen en vastzetten. Binnen de ignatiaanse praktijk vindt deze verankering plaats in de ervaring van Gods nabijheid, spirituele waakzaamheid en innerlijke vrede, die door herhaling en oefening als betrouwbaar en blijvend worden beleefd.

5.1.3 Controleerbaarheid van oorzaken

De derde attributiedimensie, controleerbaarheid, richt zich op de vraag in hoeverre deelnemers de oorzaken van hun spirituele ervaringen als beïnvloedbaar zien. In dit onderzoek is gekozen voor een driedeling: controleerbaar, beperkt controleerbaar en niet controleerbaar. Deze nuance bleek noodzakelijk omdat veel deelnemers spraken over een tussenpositie waarin zij spirituele verandering wel konden beïnvloeden, maar slechts onder bepaalde voorwaarden, zoals overgave, gebed, oefening of begeleiding.

Uit de analyse blijkt dat dertien van de vijfenveertig axiale codes volledig controleerbaar worden geacht. Dit betreft vooral gestructureerde oefenpraktijken en gedragsmatige routines waarbij deelnemers bewuste keuzes maken en directe invloed ervaren. Een deelnemer beschrijft bijvoorbeeld hoe een vast spiritueel ritme hem helpt om zijn geloof te verdiepen: “Een soort hygiëne komt in je dagritme en in bidden en daar tijd voor hebben. En dat doe ik dus nog steeds op precies dezelfde manier” (VD1, 10:20). Ook het bijhouden van schriftelijke reflecties wordt op een vergelijkbare manier als controleerbaar ervaren: “Ik noteerde in mijn schriftje wat er in mijn gedachten opkwam, en daar bleef ik soms nog eens op kauwen”

(MD2, 38:17). Het opschrijven en teruglezen van gedachten biedt een houvast waarin de deelnemer zelf richting geeft aan de spirituele reflectie.

Het grootste deel van de codes valt echter in de categorie beperkt controleerbaar. Dit betreft innerlijke processen die wel beïnvloed kunnen worden door bewuste inzet, maar waarvan de uitkomst nooit volledig vaststaat. Deelnemers geven aan dat deze processen afhankelijk zijn van overgave, gebed of begeleiding, maar ook van innerlijke ontvankelijkheid. Een deelnemer verwoordt dit als volgt: “Ik kreeg meer ruimte om te zeggen: dit is niet hoe ik mijn leven wil leiden” (VD1, 18:37). Hier is sprake van persoonlijke inzet, maar de daadwerkelijke verandering lijkt plaats te vinden door een proces dat zich deels buiten de bewuste controle afspeelt. Een ander voorbeeld hiervan is de geleidelijke opbouw van een persoonlijke relatie met Jezus, die steeds concreter wordt door oefening en reflectie: “Voordat ik aan de oefeningen begon, stond Jezus voor mij nog redelijk abstract tegenover me. Door de oefeningen heb ik stap voor stap een relatie met Hem opgebouwd” (MD1, 59:23). Deelnemers benadrukken dat spirituele verdieping mede afhankelijk is van tijd, toewijding en ontvankelijkheid voor wat zich aandient.

De categorie beperkt controleerbaar laat zien dat spirituele processen vaak een subtiële balans vergen tussen bewuste oefening en openheid voor wat zich aandient. Waar bewuste oefening en ritme een basis vormen, ontstaat de werkelijke spirituele verdieping vaak pas wanneer er ruimte is voor het onverwachte en het oncontroleerbare. Een deelnemer beschrijft dit treffend: “Je wordt gaandeweg opmerkzamer voor hoe God in je leven werkzaam is, en gevoeliger voor Zijn aanwezigheid gedurende de dag” (MD2, 06:14). Deze ervaring benadrukt dat er een actieve houding nodig is om ontvankelijk te zijn voor het goddelijke, maar dat de daadwerkelijke ontmoeting vaak een kwestie is van “ontvangen” in plaats van “maken”.

Ongeveer een kwart van de codes is geclassificeerd als niet controleerbaar. Dit betreft vooral ervaringen die door deelnemers direct aan Gods handelen of externe spirituele werking worden toegeschreven. Deze ervaringen worden beleefd als iets dat hen overkomt, zonder dat zij daar zelf invloed op hebben. Een deelnemer verwoordt dit als volgt: “Ja, maar ook met gewoon concrete dagelijkse dingen als dat ik genoeg geld verdien, bijvoorbeeld als ZZP’er” (VB1, 30:19). De onvoorspelbare werking van de Geestelijke Oefeningen wordt ook als buiten menselijke controle gezien: “Ik weet dat de oefeningen iets met me doen, maar ik kan niet precies zeggen hoe of waarom dat zo is” (MD1, 52:36). Zulke ervaringen worden ervaren als niet-maakbaar, maar juist daardoor als betekenisvol.

De analyse van deze dimensie laat een spirituele weg zien waarin toewijding en overgave elkaar aanvullen. Deelnemers nemen verantwoordelijkheid voor hun eigen ritme en inzet, maar geven ook aan dat de diepste veranderingen juist plaatsvinden wanneer zij durven loslaten. Die wisselwerking tussen actief oefenen en openstaan voor wat zich aandient, is kenmerkend voor de ignatiaanse spiritualiteit. Juist in het ruimte maken voor het onverwachte ontstaat ontvankelijkheid voor genade, verrassing en innerlijke doorbraak.

5.1.4 Samenvattende interpretatie

De analyse van de drie attributiedimensies binnen de Geestelijke Oefeningen laat zien dat spirituele ervaringen door deelnemers vooral worden beleefd als relationeel, dynamisch en slechts gedeeltelijk beïnvloedbaar. Waar de locus van causaliteit voornamelijk intern wordt ervaren, spelen externe invloeden, zoals begeleiding en goddelijke werking, een belangrijke rol bij het verdiepen en begeleiden van het spirituele proces. Deze hybride vorm van oorzaaktoeschrijving wijst op een spirituele wisselwerking waarin persoonlijke inzet en goddelijke interventie elkaar wederzijds versterken.

De stabiliteit van oorzaken ligt vooral in de spirituele structuren die tijdens de oefeningen worden ontwikkeld, zoals gebedsritmes, reflectie en herhaling. Deze methodische consistentie biedt een vaste basis voor innerlijke verandering. Tegelijkertijd blijken persoonlijke ervaringen zelf dynamisch en in beweging te zijn, wat ruimte schept voor herinterpretatie, groei en verdieping. Spirituele ervaring wordt daardoor niet opgevat als een statisch gegeven, maar als een levend proces dat zich voortdurend ontwikkelt.

Controleerbaarheid blijkt het meest kwetsbare, maar tegelijk ook het meest betekenisvolle aspect van spirituele ervaring. Deelnemers geven zelden aan hun spirituele processen volledig te kunnen sturen; juist de momenten van overgave, verrassing en genade worden als bijzonder waardevol ervaren. Binnen de ignatiaanse traditie, waar openheid voor Gods werking centraal staat, wordt deze ontvankelijkheid als een spirituele houding gecultiveerd. Dit benadrukt dat de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen niet alleen afhankelijk is van menselijke inzet, maar vooral ontstaat in de spanning tussen oefening en overgave.

Samenvattend laat de analyse zien dat spirituele attributie binnen de Geestelijke Oefeningen functioneert als een cognitief raamwerk waarmee deelnemers betekenis geven aan innerlijke verandering, geloofsverdieping en hun relatie met het goddelijke. Deze attributiedimensies fungeren als schakels tussen persoonlijke ervaring en spirituele transformatie, waarbij de

ignatiaanse praktijk deelnemers ondersteunt bij het herkennen, verdiepen en doorleven van spirituele bewegingen.

Deze interpretatie van de drie attributiedimensies maakt duidelijk hoe deelnemers hun spirituele ervaringen betekenis geven en structureren. Deze ervaringen staan echter niet op zichzelf, maar zijn verbonden met bredere spirituele en psychologische inzichten die ook in de bestaande literatuur worden besproken. In de volgende paragraaf wordt deze verbinding verder uitgewerkt door de resultaten van dit onderzoek te vergelijken met belangrijke theoretische perspectieven op spirituele ervaring en attributietheorie. Daarmee wordt duidelijk hoe de gevonden patronen zich verhouden tot eerder onderzoek en welke nieuwe inzichten deze studie biedt binnen de context van spirituele begeleiding en geloofsontwikkeling.

5.2 Vergelijking met bestaande literatuur

5.2.1 Locus van causaliteit

De resultaten laten zien dat deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen de oorzaken van hun spirituele ervaringen voornamelijk intern positioneren. Dit sluit nauw aan bij de visie die John Cottingham uiteenzet in zijn hoofdstuk in de bundel onder redactie van McPherson. Cottingham stelt dat authentieke spirituele ervaring niet op zichzelf staat als een innerlijke gebeurtenis, maar altijd deel uitmaakt van een moreel geladen proces van persoonlijke transformatie. Spirituele ervaring ontstaat volgens hem in de confrontatie met iets dat als goed of betekenisvol wordt ervaren en roept een morele respons op van de betrokkene. Zo leidt spirituele beleving tot een heroriëntatie van het zelf en een diepere betrokkenheid bij morele en existentiële waarden. Deze benadering helpt te verklaren waarom deelnemers hun innerlijke processen, zoals transformatie en overgave, als cruciaal zien voor hun spirituele groei.¹⁹⁶

Taves' ascriptieve benadering ondersteunt deze bevindingen. Volgens haar krijgt een ervaring pas religieuze betekenis wanneer deze wordt benoemd en geïnterpreteerd binnen een specifieke context.¹⁹⁷ De ignatiaanse nadruk op innerlijke bewegingen en reflectie kan dan ook gezien worden als een vorm van interne toeschrijving, waarin de ervaring door de retraitant zelf betekenisvol wordt gemaakt. Dit sluit naadloos aan bij de interne locus die de

¹⁹⁶ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21.

¹⁹⁷ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 17, 20.

deelnemers benoemen; zij ervaren de Geestelijke Oefeningen als een middel om diepere zelfkennis en spirituele groei te ontwikkelen.

Weiner maakt in zijn attributietheorie onderscheid tussen interne en externe oorzaken, waarbij interne attributies doorgaans leiden tot een sterkere ervaring van persoonlijke controle en verantwoordelijkheid.¹⁹⁸ Dit is duidelijk zichtbaar in de manier waarop deelnemers hun ervaringen interpreteren als persoonlijke groei en morele vooruitgang, vaak zonder expliciete externe invloeden. De nadruk op "innerlijke bewegingen" die leiden tot spirituele verdieping past volledig binnen Weiner's omschrijving van interne attributies die zelfwaardering en motivatie versterken.

Binnen de Geestelijke Oefeningen zien we ook een hybride vorm van causaliteit, waarbij interne ervaringen worden gekoppeld aan een externe werking, zoals goddelijke begeleiding. Dit sluit aan bij het concept van cooperatio, waarin het innerlijke proces van de reitraitant wordt versterkt door een ervaren goddelijke aanwezigheid. Het feit dat deelnemers spreken over "overgave" en "vertrouwen" op iets wat groter is dan zichzelf, wijst op een dynamische interactie tussen interne toeschrijving en externe spirituele bemiddeling. Deze combinatie van persoonlijke inzet en ontvankelijkheid voor het goddelijke benadrukt dat spirituele transformatie binnen de Geestelijke Oefeningen zowel een innerlijk proces als een goddelijke genade is.

5.2.2 Stabiliteit van oorzaken

De stabiliteit van de oorzaken binnen de spirituele ervaringen van deelnemers blijkt vooral dynamisch en veranderlijk te zijn. Dit sluit aan bij de analyse van Spilka et al., die religieuze attributies omschrijven als flexibel en sterk afhankelijk van de context waarin de ervaring plaatsvindt.¹⁹⁹ Zij benadrukken dat religieuze attributies vaak meebewegen met veranderingen in levenssituaties en persoonlijke groei. Dit komt duidelijk naar voren bij de deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen, die hun spirituele ervaringen beschrijven als processen die in beweging zijn en zich aanpassen aan wat zij meemaken.

Weiner maakt binnen zijn model een onderscheid tussen stabiele en instabiele oorzaken. Volgens hem leiden stabiele oorzaken doorgaans tot een blijvend geloof in de herhaalbaarheid van een ervaring, terwijl instabiele oorzaken juist onzekerheid creëren over

¹⁹⁸ Weiner, *Motivation and Emotion*, 44–50.

¹⁹⁹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion," 11–12, 16.

toekomstige gebeurtenissen.²⁰⁰ Bij de Geestelijke Oefeningen ervaren deelnemers hun innerlijke processen meestal als veranderlijk, terwijl de methodische structuur – zoals de dagelijkse gebedstijden, momenten van reflectie en begeleiding – als stabiel wordt gezien. Deze vaste structuur biedt een houvast waarbinnen innerlijke groei mogelijk is, terwijl de concrete spirituele ervaringen zelf zich flexibel en dynamisch kunnen ontwikkelen.

Deze manier van ervaren sluit aan bij de visie van Taves, die stelt dat religieuze ervaringen voortkomen uit sociale en rituele praktijken. Daardoor behouden ze een zekere samenhang, zelfs wanneer de innerlijke beleving verandert.²⁰¹ De Geestelijke Oefeningen bieden zo'n rituele structuur: ze plaatsen spirituele ervaringen, hoe veranderlijk ook, binnen een herkenbaar en stabiel kader.

5.2.3 Controleerbaarheid van oorzaken

De controleerbaarheid van spirituele ervaringen wordt door deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen vooral als beperkt gezien. Dit sluit aan bij de visie van Spilka et al., die religieuze ervaringen beschrijven als processen waarin controle meestal niet volledig bij de gelovige ligt.²⁰² De deelnemers geven aan dat juist de momenten van overgave, verrassing en genade het meest betekenisvol zijn tijdens de oefeningen.

Weiner onderstreept dit inzicht door te stellen dat de mate van controleerbaarheid een belangrijke invloed heeft op de emotionele beleving van een ervaring.²⁰³ Wanneer spirituele ervaringen worden beleefd als oncontroleerbaar, ontstaat er ruimte voor gevoelens van verwondering, ontzag en ontvankelijkheid. De Geestelijke Oefeningen stimuleren deze houding van overgave, omdat de structuur van de oefeningen ruimte biedt om los te laten en zich open te stellen voor wat zich aandient, zonder dat dit volledig te sturen is.

Ook Taves beschrijft religieuze ervaringen als gebeurtenissen die zich vaak buiten bewuste sturing voltrekken, juist omdat ze als 'geschonken' worden ervaren en niet door de mens zelf zijn gemaakt.²⁰⁴ Dit gevoel van controleverlies binnen de spirituele praktijk versterkt de ervaring van transcendentie: het besef dat het goddelijke actief en aanwezig is, los van menselijke sturing.

²⁰⁰ Weiner, *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*, 222.

²⁰¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 20–28.

²⁰² Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 10.

²⁰³ Weiner, *Attributional Theory*, 250–51.

²⁰⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 65–71.

5.2.4 Samenvattende conclusie en koppeling met theorie

De analyse van de drie attributiedimensies binnen de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola – locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid – laat duidelijke overeenkomsten zien met bestaande literatuur over spirituele ervaring en attributietheorie. Deze dimensies kwamen naar voren in de interviews met de deelnemers en worden ondersteund door theoretische inzichten van onder andere Cottingham, Taves, Spilka et al. en Weiner.

Locus van causaliteit

Bij de dimensie van locus van causaliteit (5.1.1) blijkt dat deelnemers hun spirituele ervaringen voornamelijk intern positioneren. geredigeerde werk stelt dat spirituele ervaring in essentie een proces is van morele en existentiële transformatie, waarbij persoonlijke reflectie en innerlijke groei centraal staan. Volgens Cottingham draait spirituele praxis om zelfvorming, sterk geworteld in persoonlijke ervaring en ethische ontwikkeling.²⁰⁵ Dit komt duidelijk terug in hoe deelnemers de Geestelijke Oefeningen ervaren: als een innerlijk proces van bewustwording en zelfreflectie, waarbij de relatie met God steeds verder wordt verdiept en vernieuwd.

Taves wijst erop dat spirituele ervaringen niet automatisch religieuze betekenis hebben, maar deze krijgen door persoonlijke en sociale toeschrijving. Ze introduceert het begrip "ascriptieve constructie," waarin religieuze betekenis ontstaat binnen specifieke sociale en culturele kaders. Dit helpt te begrijpen waarom deelnemers hun innerlijke processen als spiritueel interpreteren: de Geestelijke Oefeningen bieden een duidelijke structuur waarin spirituele ervaring benoemd en bevestigd wordt. Dit betekent dat de interne locus niet alleen vanuit de persoon zelf komt, maar mede gevormd wordt door de spirituele praktijk en de sociale context waarin deze plaatsvindt.²⁰⁶

Ook Spilka et al. onderstrepen deze bevindingen vanuit een attributietheoretisch perspectief. Zij beschrijven hoe religieuze attributies vaak intern worden gepositioneerd wanneer het gaat om morele of spirituele groei. Volgens hen zijn persoonlijke reflectie en de betekenis die mensen toekennen aan hun innerlijke ervaringen essentieel voor de ontwikkeling van religieuze overtuigingen en spirituele groei.²⁰⁷ Dit zien we duidelijk terug in de Geestelijke

²⁰⁵ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 25.

²⁰⁶ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 20–28.

²⁰⁷ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 8–10.

Oefeningen, waar deelnemers de spirituele veranderingen die zij doormaken vooral toeschrijven aan hun eigen innerlijke processen, terwijl externe factoren zoals begeleiding en goddelijke werking deze processen juist ondersteunen en verdiepen.

Stabiliteit van oorzaken

Als we kijken naar de dimensie van stabiliteit (5.1.2), blijkt dat spirituele oorzaken vooral als veranderlijk worden ervaren. Toch worden deze ervaringen, na herhaalde contemplatie en reflectie, soms als stabiel beleefd. Deze stabiliteit komt niet alleen voort uit de methodische structuur van de oefeningen, maar manifesteert zich vooral in duurzame spirituele houdingen, zoals innerlijke rust, vertrouwen in Gods nabijheid en een gevoel van spirituele aanwezigheid. Deze houdingen, die zich door voortdurende oefening ontwikkelen, worden door deelnemers als diep verankerd en betrouwbaar ervaren. Dit sluit aan bij Cottingham's opvatting dat authentieke spirituele ervaring verweven is met morele transformatie, waarbij ritme en herhaling een basis vormen voor duurzame innerlijke verandering.²⁰⁸

Taves benadrukt deze observatie door te stellen dat herhaalde spirituele praktijken leiden tot wat zij noemt "samengestelde formaties." Hierbij worden eenvoudige spirituele ervaringen ingebed in bredere spirituele structuren, die voor een bepaalde mate van stabiliteit zorgen. Deze formaties maken het mogelijk dat spirituele inzichten niet slechts tijdelijke momenten van inspiratie blijven, maar uitgroeien tot vaste oriëntatiepunten binnen het geloofsleven. Dit proces wordt ondersteund door rituelen en reflectieve oefeningen, zoals die in de Geestelijke Oefeningen plaatsvinden.²⁰⁹

Weiner benadrukt dat stabiele oorzaken in een spirituele context vooral herkenbaar worden wanneer ze terugkomen in vaste gewoonten en herhaalde praktijken.²¹⁰ Dit sluit goed aan bij hoe de Geestelijke Oefeningen, als methodisch gestructureerde retraite, een ritme bieden dat spirituele ervaringen verdiept en blijvend beïnvloedt.

Controleerbaarheid van oorzaken

De dimensie van controleerbaarheid (5.1.3) laat zien dat deelnemers hun spirituele processen vooral als beperkt controleerbaar ervaren. Dit past bij het ignatiaanse concept van "cooperatio," waarin menselijke inzet en goddelijke werking elkaar aanvullen zonder dat volledige controle mogelijk is. Cottingham stelt dat spirituele praxis ruimte moet laten voor

²⁰⁸ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21–22.

²⁰⁹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 65–66.

²¹⁰ Weiner, *Attributional Theory*, 99.

genade en onverwachte doorbraken.²¹¹ Deze momenten van overgave ontstaan juist wanneer men zich openstelt voor het proces, in plaats van het volledig te willen beheersen.

Taves beschrijft deze paradox in termen van "ontvankelijkheid voor het transcendent," waarbij spirituele ervaringen worden beleefd als 'geschonken' of 'gegeven,' eerder dan als volledig stuurbaar.²¹² Dit verklaart waarom deelnemers de meest betekenisvolle momenten tijdens de Geestelijke Oefeningen beschrijven als onverwacht en genadevol, in plaats van als het resultaat van bewuste controle. Spilka et al. bevestigen dit inzicht en stellen dat juist het erkennen van beperkte controle leidt tot een grotere ontvankelijkheid voor spirituele transformatie.²¹³ Binnen de Geestelijke Oefeningen komt dit duidelijk naar voren in de nadruk op overgave en vertrouwen, eerder dan op beheersing en controle.

Weiner voegt hieraan toe dat de mate van controleerbaarheid een directe invloed heeft op de ervaring van betekenis en motivatie. In een spirituele context betekent dit dat het erkennen van beperkte controle geen obstakel hoeft te zijn, maar juist ruimte kan scheppen voor diepgang en ontvankelijkheid voor goddelijke interventie.²¹⁴

Samenvattend laat de vergelijking met de bestaande literatuur zien dat de attributies binnen de Geestelijke Oefeningen sterk verbonden zijn met drie centrale implicaties: (1) inzicht in innerlijke transformatie, (2) optimalisatie van geestelijke begeleiding en (3) methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies. Deze drie implicaties komen voort uit de manier waarop deelnemers hun spirituele ervaringen beschrijven: als intern verankerd, dynamisch en deels controleerbaar. Deze implicaties worden verder uitgewerkt in hoofdstuk 5.3 voor de praktijk en in hoofdstuk 5.4 binnen een bredere wetenschappelijke en methodologische context.

Reflectie op methodologische positionering

Hoewel de attributietheorie in dit onderzoek centraal staat vanwege haar analytische kracht, is het van belang om ook alternatieve methodologische benaderingen te beschouwen. De fenomenologische traditie, zoals ontwikkeld door Husserl en Merleau-Ponty, richt zich op de directe ervaring zoals deze zich aan het bewustzijn voordoet. Daarbij wordt bewust afgezien van het analyseren van die ervaring in termen van oorzaak of toeschrijving. Deze benadering biedt waardevolle inzichten in de aard van spirituele beleving, maar reikt weinig handvatten

²¹¹ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21.

²¹² Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 71.

²¹³ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 10, 12.

²¹⁴ Weiner, *Attributional Theory*, 222–223.

aan om systematisch te onderzoeken hoe mensen betekenis geven aan hun ervaringen en daarop reflecteren.²¹⁵

De mystieke traditie, zoals verwoord door auteurs als William James²¹⁶ en Evelyn Underhill²¹⁷, legt de nadruk op het transcendente en onverwachte karakter van spirituele ervaringen. Zulke ervaringen worden vaak begrepen als vormen van ‘gegeven genade’, als iets wat je overkomt in plaats van iets wat je zelf tot stand brengt. Hoewel deze benadering het belang van verrassing, openheid en transcendentie goed zichtbaar maakt, ontbreekt een concreet model om zulke ervaringen te analyseren in relatie tot persoonlijke inzet of een gestructureerde spirituele praktijk.²¹⁸

Juist daarom is in dit onderzoek gekozen voor de attributietheorie. De Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola zijn geen losse verzameling ervaringen, maar een zorgvuldig vormgegeven methode. Deelnemers worden daarin stap voor stap begeleid bij hun reflectie, interpretatie en spirituele onderscheiding. Binnen deze context van oefening, begeleiding en innerlijk onderzoek is een theoretisch kader dat zich richt op betekenisgeving, motivatie en oorzakelijke toeschrijving bijzonder geschikt.

De attributietheorie maakt het mogelijk om spirituele ervaringen binnen deze gestructureerde praktijk te analyseren aan de hand van drie dimensies: locus, stabiliteit en controleerbaarheid. Dat maakt het mogelijk om niet alleen de aard van spirituele ervaringen te begrijpen, maar ook hoe deze zich ontwikkelen binnen een gestructureerd kader van oefening en reflectie. Precies op dat punt richt dit onderzoek zich.

5.3 Implicaties voor Geestelijke Begeleiding en Spiritualiteitsstudies

De attributieanalyse van spirituele ervaringen binnen de Geestelijke Oefeningen laat zien dat de manier waarop oorzaken worden toegeschreven, belangrijke implicaties heeft voor geestelijke begeleiding en spiritualiteitsstudies. Deze implicaties zijn zichtbaar op drie

²¹⁵ Maurice Merleau-Ponty, “Maurice Merleau-Ponty,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Summer 2020 Edition, ed. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/entries/merleau-ponty/>.

²¹⁶ William James, *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature* (New York: Longmans, Green & Co., 1902), 85, accessed May 27, 2025, <https://archive.org/details/varietiesofrelig00jameuoft/page/n7/mode/2up>.

²¹⁷ Evelyn Underhill, *Mysticism: A Study in the Nature and Development of Spiritual Consciousness* (Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1999), <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=2008325>.

²¹⁸ Underhill, *Mysticism*, 4.

gebieden: inzicht in innerlijke transformatie, optimalisatie van geestelijke begeleiding en methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies. Deze inzichten bieden waardevolle aanknopingspunten om de praktijk van begeleiding te verdiepen, de spirituele ontwikkeling van deelnemers te ondersteunen en nieuwe perspectieven te openen binnen spiritueel onderzoek.

5.3.1 Inzicht in innerlijke transformatie

De analyse van de locus van causaliteit binnen spirituele ervaringen laat zien dat deelnemers voornamelijk interne attributies maken. Dit betekent dat zij de oorzaken van hun spirituele groei en verandering vooral binnen zichzelf zoeken. Deze innerlijke toeschrijving sluit nauw aan bij het ignatiaanse concept van cooperatio, waarbij spirituele transformatie wordt gezien als een samenwerking tussen menselijke inspanning en goddelijke werking.²¹⁹ In de praktijk vraagt dit van begeleiders dat zij erkennen hoe belangrijk innerlijke reflectie en zelfbewustzijn zijn voor spirituele groei.

Om deze innerlijke processen te versterken, kan begeleiding gericht zijn op het creëren van ruimte voor reflectie, zonder te sturen op een specifieke uitkomst. Spilka et al. benadrukken dat dergelijke interne attributies bijdragen aan morele en spirituele groei, omdat ze diep verbonden zijn met persoonlijke identiteit en zelfreflectie.²²⁰ Dit betekent dat het voor begeleiders essentieel is om de deelnemer zelf betekenis te laten geven aan de eigen spirituele ervaringen, zonder deze direct te interpreteren of in te vullen.

Daarnaast blijkt uit de analyse dat spirituele ervaringen vaak als dynamisch en veranderlijk worden ervaren. Dit vraagt om een begeleidingshouding die ruimte laat voor het onverwachte en die ontvankelijkheid stimuleert voor spirituele bewegingen, zelfs wanneer deze onvoorspelbaar zijn.²²¹ Deze nadruk op een interne locus en veranderlijke spirituele processen sluit direct aan bij de bevindingen uit 5.1.1, waar werd geanalyseerd hoe deelnemers hun ervaringen intern positioneren. Ook de literatuurvergelijking in 5.2.1 ondersteunt dit, waarbij Cottingham het belang benadrukt van persoonlijke reflectie en innerlijke ontwikkeling.²²²

5.3.2 Optimalisatie van geestelijke begeleiding

²¹⁹ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21

²²⁰ Spilka et al., "General Attribution Theory," 14.

²²¹ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 98.

²²² Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21

De resultaten laten ook zien dat spirituele groei tijdens de Geestelijke Oefeningen sterk afhankelijk is van methodische structuur en herhaling. Dit heeft implicaties voor geestelijke begeleiding, omdat het suggereert dat ritme en consistentie binnen de spirituele oefening van groot belang zijn. Zoals Cottingham beschrijft, spelen regelmatige herhaling en lichamelijke rituelen, zoals de dagelijkse recitatie van psalmen, een belangrijke rol in het verankeren van spirituele praktijken in het geheugen en lichaam.²²³ Begeleiders kunnen dit ondersteunen door deelnemers aan te moedigen om vaste gebedsritmes, reflecties en schriftelijke aantekeningen te integreren in hun spirituele praktijk. Deze herhaling zorgt ervoor dat spirituele inzichten dieper verankerd raken en beter behouden blijven.

Taves beschrijft dit proces van ritmische herhaling als een "samengestelde formatie," waarbij individuele spirituele ervaringen steeds dieper geworteld raken door herhaling en oefening.²²⁴ Dit biedt een waardevol kader om de Geestelijke Oefeningen zo in te richten dat deelnemers hun innerlijke ervaringen beter kunnen structureren en vasthouden. Voor begeleiders betekent dit dat zij bewust moeten werken aan het versterken van deze ritmische elementen, zodat spirituele inzichten niet vluchtig zijn, maar zich juist kunnen verdiepen.

Ook blijkt uit de interviews dat momenten van *consolatio* (troost) en *desolatio* (ontbering) beter verwerkt worden wanneer deze ritmisch terugkeren in gebed en reflectie. Dit vraagt om een bewuste inrichting van de Geestelijke Oefeningen, waarbij deelnemers regelmatig terugkeren naar deze momenten om ze te integreren in hun spirituele ontwikkeling.²²⁵ Het ritmisch terugkeren van deze momenten helpt deelnemers om spirituele ervaringen niet alleen te beleven, maar ook te doorgronden en te verankeren in hun dagelijkse praktijk.

De nadruk op methodische structuur en herhaling komt duidelijk naar voren in de analyse van de stabiliteit van spirituele processen in 5.1.2. De vergelijking met bestaande literatuur in 5.2.2 bevestigt dit, waarbij Taves spreekt over herhaling als een middel om spirituele ervaringen te verdiepen en te verankeren.²²⁶

5.3.3 Methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies

De toepassing van de attributietheorie binnen de Geestelijke Oefeningen biedt niet alleen praktische inzichten, maar draagt ook bij aan een bredere methodologische verdieping binnen spiritualiteitsstudies. Waar traditionele benaderingen vaak de nadruk leggen op

²²³ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 22

²²⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 164.

²²⁵ Anthony J. Carroll, "Luther, Loyola and 'La La Land,'" *New Blackfriars* 99, no. 1080 (2018): 173.

²²⁶ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 162–66.

fenomenologische beschrijvingen van religieuze ervaringen, gericht op het zo nauwkeurig mogelijk vastleggen van wat deelnemers beleven, voegt attributietheorie daar een analytisch perspectief aan toe. Door systematisch te onderzoeken hoe deelnemers oorzaken toeschrijven aan hun spirituele processen, wordt duidelijk hoe betekenisgeving tot stand komt.

Taves stelt dat religieuze ervaringen op zichzelf geen vaste of inherente betekenis hebben, maar deze betekenis krijgen door sociale en culturele toeschrijving.²²⁷ Dit idee maakt het mogelijk om niet alleen te beschrijven wat deelnemers ervaren, maar ook hoe zij deze ervaringen interpreteren en een plaats geven binnen hun spirituele kader. Het biedt daarmee een extra laag aan inzicht in de dynamiek van spirituele groei en de rol die begeleiding daarin speelt.

Een belangrijke aanbeveling voor toekomstig onderzoek is om attributietheorie te combineren met fenomenologische benaderingen. Op deze manier kan er zowel aandacht zijn voor de subjectieve beleving van spirituele ervaringen als voor de manier waarop mensen hier oorzaken en betekenis aan toeschrijven.²²⁸ Dit zou een vollediger beeld geven van spirituele groei, waarbij zowel de innerlijke ervaring als de cognitieve verklaring ervan worden meegenomen.

De methodologische verdieping binnen spiritualiteitsstudies wordt verder ondersteund door de analyse van controleerbaarheid van oorzaken in 5.1.3, waaruit bleek dat spirituele processen vaak maar gedeeltelijk beïnvloedbaar zijn. In 5.2.3 wordt dit inzicht bevestigd door Taves, die benadrukt dat context en toeschrijving cruciaal zijn in het proces van betekenisgeving rondom spirituele ervaringen. Deze combinatie van fenomenologische beschrijving en attributieanalyse biedt daarmee een breder kader om spirituele groei te begrijpen.

5.3.4 Conclusie

De drie centrale implicaties die uit de attributieanalyse naar voren komen – inzicht in innerlijke transformatie, optimalisatie van geestelijke begeleiding en methodologische verdieping binnen spiritualiteitsstudies – geven een rijk en genuanceerd perspectief op zowel de praktijk als de studie van spirituele begeleiding. Binnen de Geestelijke Oefeningen komt

²²⁷ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 114.

²²⁸ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 101.

duidelijk naar voren dat innerlijke toeschrijving, methodische structuur en beperkte controleerbaarheid samenkomen in een dynamisch proces van spirituele ontwikkeling.

Deze bevindingen zijn niet alleen van belang voor de praktijk van geestelijke begeleiding, maar bieden ook waardevolle aanknopingspunten voor verder wetenschappelijk onderzoek naar spirituele processen. In het volgende hoofdstuk (5.4) worden deze bredere implicaties verder uitgewerkt. De focus ligt dan op de diepere lagen van innerlijke transformatie, de verfijning van begeleidingspraktijken en de methodologische consequenties voor spiritualiteitsstudies.

5.4 Brede Implicaties van Attributie binnen de Geestelijke Oefeningen

De analyse van de attributiedimensies binnen de Geestelijke Oefeningen van Ignatius van Loyola reikt verder dan alleen de persoonlijke ervaringen van de deelnemers. Het biedt een raamwerk om spirituele processen tijdens deze oefeningen beter te begrijpen en te plaatsen binnen zowel spirituele begeleiding als wetenschappelijke theorievorming. In hoofdstuk 5.1 zijn de dimensies locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid uitvoerig geanalyseerd, gevolgd door een vergelijking met bestaande literatuur in 5.2 en de implicaties voor geestelijke begeleiding in 5.3. Deze interpretaties wijzen op drie belangrijke implicaties: (1) inzicht in innerlijke transformatie, (2) optimalisatie van geestelijke begeleiding en (3) methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies. Daarnaast worden in deze paragraaf enkele kritische reflecties en aanbevelingen besproken die voortkomen uit de resultaten van dit onderzoek.

5.4.1 Inzicht in innerlijke transformatie

De Geestelijke Oefeningen zijn erop gericht om deelnemers door middel van contemplatie, reflectie en gebed een dieper inzicht te geven in hun spirituele leven. De analyse van de attributiedimensies in 5.1 heeft laten zien dat deelnemers de oorzaken van hun spirituele ervaringen vooral intern plaatsen en deze vaak als dynamisch en deels controleerbaar ervaren. Dit geeft inzicht in hoe spirituele groei zich ontwikkelt: niet in een rechte lijn, maar als een proces dat voortdurend beweegt tussen persoonlijke inzet en goddelijke werking.

Binnen de Geestelijke Oefeningen speelt het concept van *cooperatio*, de samenwerking tussen menselijke inspanning en goddelijke genade, een centrale rol. Dit idee benadrukt dat spirituele transformatie niet alleen het gevolg is van persoonlijke reflectie, maar ook ontstaat door een wisselwerking met wat ervaren wordt als goddelijke leiding. Deze interactie tussen

zelfinzicht en transcendente ervaring versterkt de innerlijke bewegingen die deelnemers beschrijven. Eén deelnemer verwoordde dit als volgt: "Het voelt alsof ik niet alleen leer begrijpen, maar echt verander van binnenuit. Alsof mijn gebeden een dieper soort werkelijkheid raken." (MB1, 23:11). Deze ervaring sluit nauw aan bij het concept van 'belichaamde spiritualiteit', waarin ritmische oefening en reflectie niet alleen hulpmiddelen zijn, maar de basis vormen voor duurzame innerlijke verandering.²²⁹

Cottingham omschrijft spirituele praxis als een vorm van zelfvorming die sterk verbonden is met persoonlijke ervaring en morele ontwikkeling.²³⁰ Hij benadrukt dat spirituele oefening niet alleen introspectie is, maar een vorm van ethische transformatie die geworteld is in dagelijkse praktijk en rituele herhaling. Deze visie komt overeen met wat deelnemers in de interviews benoemen: spirituele groei wordt beleefd als een persoonlijke reis, waarin begeleiding en goddelijke aanwezigheid elkaar versterken.

5.4.2 Optimalisatie van geestelijke begeleiding

De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de manier waarop deelnemers oorzaken toeschrijven aan hun spirituele ervaringen, directe gevolgen heeft voor de praktijk van geestelijke begeleiding. De sterke nadruk op een interne locus van causaliteit en de relationele positionering vraagt om een begeleidingsstijl die deze dimensies herkent en ondersteunt (5.3.1). Dit betekent dat een begeleider niet alleen de spirituele praktijk moet ondersteunen, maar ook ruimte moet creëren voor reflectie op de innerlijke bewegingen die tijdens de oefeningen ontstaan.

Spilka et al. benadrukken dat religieuze attributies vaak intern worden gepositioneerd wanneer het gaat om morele of spirituele groei, omdat deze processen diep vervlochten zijn met persoonlijke identiteit en zelfreflectie.²³¹ Dit betekent dat een effectieve begeleider een dubbele rol vervult: enerzijds biedt hij ruimte voor zelfonderzoek, anderzijds helpt hij de deelnemer bij het verkennen van innerlijke bewegingen zonder deze te sturen of te forceren. Een deelnemer beschreef dit als volgt: "Het helpt als iemand meeloopt, me helpt zien wat er gebeurt in mijn gebeden. Soms merk ik dingen pas op als ik ze hardop uitspreek." (VB2, 19:14).

²²⁹ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 23.

²³⁰ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 25.

²³¹ Spilka, Shaver, and Kirkpatrick, "A General Attribution Theory," 11, 12, 14.

De analyse toont daarnaast aan dat spirituele ervaringen vaak als deels oncontroleerbaar worden beleefd (5.1.3). Dit vraagt van de begeleider dat hij ook ruimte maakt voor momenten van onzekerheid en overgave. Hier ligt een belangrijke link met het ignatiaanse principe van *indifferentie* – de openheid om de uitkomst los te laten en te vertrouwen op de werking van God.²³² Door bewust ruimte te scheppen voor deze ontvankelijkheid, kan de begeleider bijdragen aan een verdieping van de spirituele ervaring en het versterken van innerlijke transformatie.

5.4.3 Methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies

De toepassing van attributietheorie op de Geestelijke Oefeningen biedt een waardevolle methodologische bijdrage aan de studie van spirituele ervaring. Waar traditionele benaderingen binnen spiritualiteitsstudies zich vooral richten op fenomenologische beschrijvingen, ligt de nadruk bij attributietheorie juist op de manier waarop mensen oorzaken toeschrijven aan hun ervaringen. Dit biedt niet alleen een beschrijving van wat deelnemers ervaren, maar ook inzicht in hoe en waarom bepaalde gebeurtenissen als betekenisvol worden gezien.

Taves benadrukt dat religieuze ervaringen niet vanzelf betekenis hebben, maar dat deze betekenis ontstaat door sociale en culturele toeschrijving.²³³ Dit perspectief maakt de attributietheorie bijzonder geschikt om spirituele ervaringen niet alleen te begrijpen, maar ook te analyseren op basis van de manier waarop mensen er betekenis aan geven. Door systematisch te kijken naar hoe oorzaken worden toegeschreven binnen spirituele praktijken, wordt zowel de persoonlijke als de sociale dimensie van religieuze ervaring beter zichtbaar.²³⁴ Dit opent nieuwe mogelijkheden om spirituele groei en verandering op een meer gestructureerde manier te onderzoeken.

5.4.4 Reflectie en aanbevelingen

Hoewel de attributietheorie waardevolle inzichten biedt in hoe spirituele ervaringen worden begrepen, is het ook belangrijk om de beperkingen ervan te erkennen. Niet alle aspecten van spirituele ervaring zijn volledig te vatten binnen de drie dimensies van locus, stabiliteit en controleerbaarheid. Momenten van mystieke eenheid of diepe verbondenheid, zoals die soms

²³² Loyola, *Spiritual Exercises*, [23]; geciteerd in Carroll, “Luther, Loyola and ‘La La Land’,” 161.

²³³ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 55–57.

²³⁴ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 115, 118.

tijdens de Geestelijke Oefeningen worden beleefd, lijken soms verder te gaan dan cognitieve toeschrijving en vragen om een bredere interpretatie.²³⁵

Voor toekomstig onderzoek kan het waardevol zijn om fenomenologische benaderingen, die zich richten op de directe ervaring van spiritualiteit, te verbinden met attributietheorie. Zo ontstaat meer oog voor hoe mensen hun ervaringen niet alleen beleven, maar ook interpreteren en daar betekenis aan geven.²³⁶ Een dergelijke combinatie zou kunnen helpen om de diepgang van spirituele ervaring beter te vangen, juist in die momenten die zich minder goed laten analyseren met een puur cognitief model.

Daarnaast ligt er een kans om verder onderzoek te doen naar de wisselwerking tussen persoonlijke attributie en sociale contexten. Dit zou meer inzicht kunnen geven in hoe innerlijke ervaringen zich ontwikkelen binnen een gemeenschappelijke spirituele praktijk.²³⁷ De interactie met anderen, bijvoorbeeld in groepsbijeenkomsten of binnen de context van geestelijke begeleiding, lijkt namelijk een belangrijke rol te spelen in hoe spirituele toeschrijvingen vorm krijgen.

Tot slot wordt aanbevolen om de rol van de begeleider verder te onderzoeken. Uit de analyses blijkt namelijk dat spirituele toeschrijvingen vaak in interactie met begeleiding vorm krijgen. Dit vraagt om een beter begrip van hoe begeleiders deze processen ondersteunen, sturen of juist ruimte bieden, en wat dit betekent voor de spirituele groei van de deelnemers.

²³⁵ Taves, *Religious Experience Reconsidered*, 20–21.

²³⁶ Cottingham, "Philosophy, Religion and Spirituality," 21.

²³⁷ Spilka et al., "General Attribution Theory," 13.

Hoofdstuk 6 beantwoording van de hoofdvraag en reflectie

In dit hoofdstuk wordt de hoofdvraag van het onderzoek beantwoord: welke oorzaken geven deelnemers voor de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen, en hoe kunnen deze worden geïnterpreteerd aan de hand van de attributiedimensies locus, stabiliteit en controleerbaarheid.

6.1 Beantwoording van de hoofdvraag

De centrale onderzoeksvraag van dit onderzoek luidde: *"Welke oorzaken geven deelnemers voor de effectiviteit van de Geestelijke Oefeningen, en hoe kunnen deze vanuit attributietheoretisch perspectief worden geïnterpreteerd in termen van locus, stabiliteit en controleerbaarheid?"* Deze hoofdvraag werd uitgewerkt aan de hand van drie deelvragen die zich richten op de dimensies van de attributietheorie: locus van causaliteit, stabiliteit van oorzaken en de mate van controleerbaarheid.

Uit de thematische analyse van de interviews met de zes deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen kwamen verschillende toeschrijvingen naar voren. De spirituele ervaringen van de deelnemers bleken goed te analyseren door de lens van de drie attributiedimensies: ze werden vooral intern gepositioneerd (locus), als dynamisch maar verankerd ervaren (stabiliteit) en als beperkt beïnvloedbaar, maar open voor ontvankelijkheid (controleerbaarheid). De structuur van de Geestelijke Oefeningen stimuleert deze patronen, waarbij innerlijke reflectie, methodische oefening en het leren loslaten een belangrijke rol spelen.

Locus van causaliteit

De meeste spirituele ervaringen werden door deelnemers intern gepositioneerd. Zij zagen de oorzaken van hun spirituele groei en verandering vooral als het resultaat van innerlijke processen zoals reflectie, gebed en contemplatie. Deze nadruk op interne toeschrijving sluit goed aan bij de ignatiaanse spiritualiteit, waar spirituele transformatie wordt ervaren als een intens innerlijk proces dat voortkomt uit persoonlijke reflectie en moreel bewustzijn. De Geestelijke Oefeningen stimuleren deelnemers om zich bewust te worden van hun innerlijke bewegingen, zoals momenten van *consolatio* (troost) en *desolatio* (ontbering), die richting geven aan spirituele groei. Dit bevestigt dat de methodische structuur van de oefeningen niet alleen begeleidt, maar ook de innerlijke toeschrijving versterkt door regelmatige momenten van introspectie en gebed te faciliteren.

Daarnaast bleek uit de resultaten dat deze interne locus vaak wordt verdiept door externe factoren. Begeleiding door een spiritueel begeleider, de ritmische opbouw van de oefeningen en de methodische structuur dragen bij aan het versterken van innerlijke processen. Dit wijst op een dynamische wisselwerking waarin interne en externe invloeden elkaar ondersteunen, zonder dat deelnemers hun spirituele ervaringen volledig als extern gedreven zien. Deze hybride vorm van causaliteit benadrukt het concept van *cooperatio*, waarin menselijke inzet en goddelijke werking elkaar wederzijds aanvullen. De Geestelijke Oefeningen creëren hiermee een context die innerlijke toeschrijving stimuleert, maar tegelijk versterkt wordt door de spirituele praktijk en begeleiding.

Stabiliteit van oorzaken

In tegenstelling tot een klassieke opvatting van stabiliteit als onveranderlijk, worden de oorzaken van spirituele ervaringen door deelnemers vooral als dynamisch en veranderlijk ervaren. Innerlijke processen zoals spirituele verdieping, hernieuwde inzichten en geloofsgroei worden beschreven als bewegingen die zich geleidelijk ontwikkelen en soms onverwacht verdiepen. Deze veranderlijkheid hangt sterk samen met de contemplatieve aard van de Geestelijke Oefeningen, waarin dagelijkse reflectie en gebed ruimte bieden voor nieuwe inzichten en groei. De oefeningen scheppen een ritme van herhaling en gebed dat de dynamiek van spirituele ervaring ondersteunt, zonder deze vast te leggen in rigide patronen.

Tegelijkertijd is er sprake van een duidelijke ritmische verankering binnen de oefeningen. De methodische structuur van de Geestelijke Oefeningen zorgt ervoor dat spirituele ervaringen niet willekeurig zijn, maar ingebed worden in een vast ritme van gebed, reflectie en herhaling. Deze stabiele structuur biedt een fundament waarin dynamische spirituele processen kunnen groeien en zich verdiepen. Deelnemers omschreven deze verankering als een "spoor" dat hun spirituele ervaringen richting geeft, gestuurd door regelmaat en oefening. Dit patroon maakt zichtbaar dat de Geestelijke Oefeningen stabiliteit creëren door juist dynamiek te omarmen binnen een gestructureerd ritme, wat het groeiproces versterkt en verdiept.

Controleerbaarheid van oorzaken

Wat betreft de controleerbaarheid van spirituele ervaringen blijkt dat deelnemers deze doorgaans als beperkt controleerbaar ervaren. Hoewel bewuste inzet, reflectie en gebed een belangrijke rol spelen in het verdiepen van spirituele ervaringen, benadrukten de deelnemers vooral het belang van overgave en ontvankelijkheid. Spirituele doorbraken werden vaak

beschreven als onverwacht en genadevol, wat aansluit bij het ignatiaanse principe van *indifferentie*: het openstaan voor wat zich aandient zonder de uitkomst te willen beheersen.

Deze houding van ontvankelijkheid blijkt fundamenteel voor de manier waarop spirituele groei plaatsvindt. Waar bewuste oefening en reflectie de basis vormen, beschrijven deelnemers juist de momenten van loslaten als het meest transformerend. Dit laat zien dat spirituele transformatie uiteindelijk niet volledig maakbaar is, maar ontvankelijkheid en overgave vereist. Deze beperkte controleerbaarheid draagt juist bij aan de diepgang en betekenis van de spirituele ervaring, omdat het ruimte schept voor wat onverwacht en genadevol kan doorbreken. De methodische opzet van de Geestelijke Oefeningen speelt hierin een cruciale rol: het ritmische karakter nodigt uit tot herhaalde momenten van loslaten en ontvankelijkheid, waardoor ruimte ontstaat voor spirituele doorbraken.

Verbreding naar implicaties en theorie

De bevindingen rondom locus, stabiliteit en controleerbaarheid wijzen op drie centrale implicaties die in hoofdstuk 5.3 zijn uitgewerkt: inzicht in innerlijke transformatie, optimalisatie van geestelijke begeleiding en methodologische verdieping in spiritualiteitsstudies. Deze implicaties bieden concrete handvatten voor zowel de praktijk van geestelijke begeleiding als de wetenschappelijke studie van spiritualiteit. De methodische structuur van de Geestelijke Oefeningen blijkt de attributiedimensies op specifieke manieren te activeren, wat leidt tot een diepere spirituele ervaring en meer verfijnde toeschrijvingen van spirituele oorzaken.

De resultaten reiken verder dan de context van de Geestelijke Oefeningen zelf. Ze bieden inzicht in hoe methodische structuur en ritmische herhaling in andere spirituele praktijken eveneens kunnen bijdragen aan de verdieping van innerlijke reflectie en ontvankelijkheid voor transformatieve ervaringen. Dit opent mogelijkheden voor vergelijkend onderzoek naar andere vormen van begeleide spiritualiteit waarin attributiedimensies zichtbaar worden gemaakt door methodische oefening en herhaalde contemplatie.

Uit de analyse blijkt dat de interne positionering van spirituele ervaringen (locus) de rol van persoonlijke reflectie en innerlijke transformatie benadrukt. De methodische opzet van de Geestelijke Oefeningen creëert een gestructureerde ruimte waarin innerlijke processen worden uitgediept. Door middel van regelmatige contemplatie, gebed en ritmische herhaling ontstaat er een patroon waarin deelnemers hun innerlijke bewegingen leren herkennen, verdiepen en interpreteren. Dit ritme ondersteunt de bewustwording van innerlijke

verandering en stimuleert ook de stabiliteit van deze transformatie door middel van herhaalde oefening.

De herhaling binnen de oefeningen zorgt ervoor dat inzichten niet eenmalig blijven, maar ingebed raken in het dagelijkse leven. Dit maakt de transformatie duurzaam en tastbaar. Begeleiders kunnen dit proces verder ondersteunen door ruimte te bieden voor reflectie en de erkenning van innerlijke bewegingen, zoals eerder beschreven in 5.3.1. De ignatiaanse praktijk laat zien dat spirituele groei niet louter voortkomt uit reflectie, maar ook stevig verankerd raakt door herhaalde spirituele oefening.

De resultaten laten zien dat de dynamiek van spirituele ervaringen in combinatie met ritmische verankering het belang van methodische begeleiding voor spirituele groei onderstreept. De vaste structuur van de Geestelijke Oefeningen met dagelijkse reflectie, gebed en regelmatige begeleiding biedt een stabiele basis voor spirituele verdieping. Dit ritme ondersteunt deelnemers bij het verkennen en verdiepen van innerlijke bewegingen, terwijl het tegelijkertijd ruimte laat voor onverwachte spirituele doorbraken.

Begeleiders spelen hierin een essentiële rol door reflectie te begeleiden en de ontvankelijkheid voor spirituele processen te versterken. Dit vraagt om een begeleidingsstijl die niet directief is, maar uitnodigt tot verdieping en zelfonderzoek. Door deelnemers bewust te laten reflecteren op momenten van *consolatio* en *desolatio*, wordt de spirituele reis niet alleen begeleid, maar ook beter begrepen. Zoals beschreven in 5.3.2, versterkt deze methodische opbouw het bewustzijn van innerlijke bewegingen en zorgt het voor een stabiele basis waarin spirituele groei duurzaam kan plaatsvinden.

De beperkte controleerbaarheid en de nadruk op ontvankelijkheid suggereren dat fenomenologische benaderingen waardevol zijn om de diepere lagen van spirituele ervaring te doorgronden. Tegelijkertijd biedt attributietheorie een analytisch kader om deze ervaringen systematisch te duiden, zoals besproken in 5.3.3. Door attributiedimensies te koppelen aan spirituele ervaringen, wordt zichtbaar hoe deelnemers betekenis geven aan innerlijke processen en hoe deze betekenisvorming wordt beïnvloed door persoonlijke inzet, begeleiding en goddelijke werking.

Deze methodologische koppeling maakt het mogelijk om spirituele processen niet alleen te beschrijven, maar ook te analyseren in termen van oorzaaktoeschrijving. Hierdoor kunnen spirituele oefeningen, zoals de Geestelijke Oefeningen, systematisch worden bestudeerd op hun effectiviteit en de wijze waarop innerlijke transformatie plaatsvindt. Dit biedt nieuwe

mogelijkheden voor spiritualiteitsstudies om niet alleen de ervaring zelf te onderzoeken, maar ook de cognitieve en sociale processen die deze ervaring vormgeven.

Conclusie

De analyse van de interviews heeft aangetoond dat deelnemers aan de Geestelijke Oefeningen de oorzaken van hun spirituele ervaringen op consistente wijze beschrijven in termen van innerlijke processen, methodische herhaling en relationele overgave. Deze kenmerken kunnen inzichtelijk worden gemaakt door middel van de drie attributiedimensies: locus van causaliteit, stabiliteit en controleerbaarheid. Deze dimensies fungeren als een analytisch kader om te begrijpen hoe deelnemers hun spirituele ervaringen interpreteren en betekenis geven. Ze bieden inzicht in de manier waarop spirituele oorzaken worden toegeschreven, wat richting geeft aan hoe deze ervaringen worden beleefd, verwerkt en geïntegreerd.

De Geestelijke Oefeningen fungeren als een gestructureerde ruimte waarin innerlijke transformatie kan plaatsvinden, gefaciliteerd door ritmische herhaling, spirituele begeleiding en een houding van ontvankelijkheid. De analyse toont aan dat spirituele groei binnen de Geestelijke Oefeningen afhankelijk is van zowel persoonlijke inzet als overgave aan het onverwachte. Dit maakt de ignatiaanse praktijk tot een unieke spirituele pedagogiek, waarin attributie zowel cognitief verklaard wordt als de grondslag vormt voor diepere spirituele transformatie.

De bevindingen uit dit onderzoek wijzen op een waardevol analytisch kader voor de verdere studie van spirituele oefeningen en religieuze begeleiding, waarin attributiedimensies kunnen dienen om de dynamiek van innerlijke transformatie systematisch te begrijpen.

6.2 Beperkingen van het onderzoek

Zoals bij elk onderzoek zijn er ook hier grenzen aan wat gezegd kan worden. De gesprekken geven een beeld van hoe zes mensen de Geestelijke Oefeningen hebben beleefd, maar dat aantal is klein. Deelnemers kozen er vrijwillig voor om mee te doen en hadden meestal een positieve ervaring. Het is goed mogelijk dat mensen met een moeizamer traject zich minder snel melden voor een interview, waardoor bepaalde perspectieven ontbreken.

Alles wat besproken is, is bovendien gebaseerd op herinneringen en interpretaties van de deelnemers zelf. Spirituele ervaringen zijn lastig onder woorden te brengen en worden in een gesprek altijd achteraf gereconstrueerd. Ook de rol van de onderzoeker speelt mee: de manier van luisteren, vragen en analyseren beïnvloedt wat zichtbaar wordt.

Ten slotte is er gekozen voor één theoretisch kader: de attributietheorie. Die helpt om patronen te benoemen, maar vangt niet per se alle lagen van een intens spiritueel proces. Het onderzoek vond daarnaast plaats binnen een vrij specifieke context: Nederlandse deelnemers met affiniteit met de ignatiaanse traditie. Dat kleurt het geheel, en maakt dat de uitkomsten niet zonder meer generaliseerbaar zijn.

Literatuurlijst

Bożek, Agnieszka, Paweł F. Nowak, and Mateusz Blukacz. "The Relationship Between Spirituality, Health-Related Behavior, and Psychological Well-Being." *Frontiers in Psychology* 11 (2020): 1997. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01997>.

Braun, Virginia, and Victoria Clarke. "Using Thematic Analysis in Psychology." *Qualitative Research in Psychology* 3, no. 2 (2006): 77–101.

Carroll, Anthony J. "Luther, Loyola and 'La La Land.'" *New Blackfriars* 99, no. 1080 (2018): 163–76.

Clegg, Stewart R., and James R. Bailey, eds. *International Encyclopedia of Organization Studies*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2007.

<https://doi.org/10.4135/9781412956246.n29>.

Coffee, Pete, et al. "Attribution." In *The New Psychology of Sport and Exercise: The Social Identity Approach*, edited by S. Alexander Haslam, Katrien Fransen, and Filip Boen, 130–133. London: SAGE Publications, 2024.

Cottingham, John. "Philosophy, Religion and Spirituality." In *Spirituality and the Good Life: Philosophical Approaches*, edited by David McPherson, 11–28. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Cowan, Marian, en John Carroll Futrell. *Companions in Grace: A Handbook for Directors of the Spiritual Exercises of St. Ignatius of Loyola*. Kansas City, MO: Sheed & Ward, 1993.

Creswell, John W., and Cheryl N. Poth. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. 5th ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2023.

Dalcq, G. *De compositio loci (plaatsvoorstelling) in de Geestelijke Oefeningen*. Jezuiten in Nederland en Vlaanderen. Geraadpleegd op 12 mei 2025. <https://www.jezuiten.org/de-compositio-loci-plaatsvoorstelling-in-de-geestelijke-oefeningen/>.

Dyckman, Katherine Marie, Mary Garvin, and Elizabeth Liebert. *The Spiritual Exercises Reclaimed: Uncovering Liberating Possibilities for Women*. New York: Paulist Press, 2001.

Finlay, Linda. "'Outing' the Researcher: The Provenance, Process, and Practice of Reflexivity." *Qualitative Health Research* 12, no. 4 (2002): 531–545.

Hammersley, Martyn, and Anna Traianou. *Ethics in Qualitative Research: Controversies and Contexts*. Los Angeles [i.e. Thousand Oaks, CA]: SAGE Publications, 2012.

<http://site.ebrary.com/id/10827392>.

Harvey, John H., and Kathryn S. Galvin. "Clinical Implications of Attribution Theory and Research." *Clinical Psychology Review* 4, no. 1 (1984): 16–33. [https://doi.org/10.1016/0272-7358\(84\)90035-7](https://doi.org/10.1016/0272-7358(84)90035-7).

Heider, Fritz. *The Psychology of Interpersonal Relations*. New York: Wiley, 1958.

Hood, Ralph W., Peter C. Hill, and Bernard Spilka. *The Psychology of Religion: An Empirical Approach*. 5th ed. New York, NY: Guilford Press, 2018.

Ignatius van Loyola. *De Geestelijke Oefeningen*. Nederlandse vertaling. Jezuiten Nederland & Vlaanderen. https://www.jezuiten.org/wp-content/uploads/page/page_tekst_geestelijke_oefeningen.pdf.

Ignatius of Loyola. *The Spiritual Exercises and Selected Works*. Translated by George E. Ganss. New York: Paulist Press, 1991.

James, William. *The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature*. New York: Longmans, Green & Co., 1902. Accessed May 27, 2025.

<https://archive.org/details/varietiesofrelig00jameuoft/page/n7/mode/2up>.

Leleu, Moïsa. "The 'I' of the Spiritual Exercises or the Grammar of the Singular in Ignatius of Loyola." *Nouvelle Revue Théologique* 144, no. 4 (2022): 641–658.

<https://doi.org/10.3917/nrt.444.0641>.

Meissner, William W. *Ignatius of Loyola: The Psychology of a Saint*. New Haven: Yale University Press, 1992.

Merleau-Ponty, Maurice. "Maurice Merleau-Ponty." In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Summer 2020 Edition. Edited by Edward N. Zalta.

<https://plato.stanford.edu/entries/merleau-ponty/>.

Proudfoot, Wayne, and Phillip R. Shaver. "Attribution Theory and the Psychology of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 14, no. 4 (1975): 317–330.

<https://doi.org/10.2307/1384404>.

Rotsaert, Mark. "La patience créatrice d'Ignace de Loyola. Accompagner des vocations et laisser l'Esprit à l'œuvre." *Christus* 271 (2021): 102–104.

Sheldrake, Philip. *Spirituality: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2012.

Spilka, Bernard, Phillip Shaver, and Lee A. Kirkpatrick. "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* 24, no. 1 (1985): 1–20. <https://doi.org/10.2307/1386272>.

Stanley, D. M. *Scripture as a Normative Guide to Religious Experience*. New York: Paulist Press, 1966.

Stanley, David Michael. *A Modern Scriptural Approach to the Spiritual Exercises*. Chicago: Institute of Jesuit Sources, 1967.

Stohr, Karen. "Aristotelian Friendship and Ignatian Companionship." In *Spirituality and the Good Life: Philosophical Approaches*, edited by David McPherson, 45–62. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.

Taves, Ann. *Religious Experience Reconsidered: A Building-Block Approach to the Study of Religion and Other Special Things*. Princeton: Princeton University Press, 2009. <https://hdl.handle.net/2027/heb30746.0001.00>.

Underhill, Evelyn. *Mysticism: A Study in the Nature and Development of Spiritual Consciousness*. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library, 1999. <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&scope=site&db=nlebk&db=nlabk&AN=2008325>.

Van Aquino, Thomas. *Summa Theologiae. Prima Secundae*. Toegang via RKDocumenten.nl. Laatst geraadpleegd 26 mei 2025. <https://rkdocumenten.nl/toondocument/9033-summa-theologiae-prima-secundae-en/?systeemnum=9033-5801>.

Weiner, Bernard. "An Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion." *Psychological Review* 92, no. 4 (1985): 548–73. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.92.4.548>.

Weiner, Bernard. *An Attributional Theory of Motivation and Emotion*. New York, NY: Springer US, 1986. <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-4948-1>.

Weiner, Bernard. "Reflections on the History of Attribution Theory and Research." *Social Psychology* 39, no. 3 (2008): 151–156. <https://doi.org/10.1027/1864-9335.39.3.151>.

Weiner, Bernard. "The Development of an Attribution-Based Theory of Motivation: A History of Ideas." *Educational Psychologist* 45, no. 1 (2010): 28–36.

<https://doi.org/10.1080/00461520903433596>.

"What Are the Spiritual Exercises?" *IgnatianSpirituality.com*. Accessed April 30, 2025.

<https://www.ignatianspirituality.com/what-are-the-spiritual-exercises/>.